

LÄSA SIG EMPATISK

Läsning av skönlitteratur
för utvecklande av den empatiska förmågan

Johanna Rivano Eckerdal

Examensarbete (20 poäng) för magisterexamen i Biblioteks- och informationsvetenskap vid Lunds universitet
Handledare: Sten Vedi och Helene Ehriander

BIVILs skriftserie 2002:23
ISSN 1401-2375

□ Lunds universitet. Biblioteks- och informationsvetenskap 2002

Abstract

Within the Swedish school and the public library communities it is generally held as a truth that reading of fiction develops the empathic ability of the reader. This opinion is also expressed in political guiding documents for the school system and cultural sector.

This paper's main hypothesis is that there is no assembled theoretic ground for the statement that reading of fiction develops the empathic ability. The investigation consists of two parts, the first being theoretical and the second empirical. Definitions of what *empathy* and *reading* is, are reviewed in the first part. An analysis of whether and how reading of fiction can develop the empathic ability of the reader follows. Theoretical arguments are borrowed from social psychology, linguistics, sociology of literature, pedagogy, philosophy, aesthetics and library and information science. The organisational model of empathy developed by the social psychologist Mark H Davis, the model of reading developed by the linguist Britt-Louise Gunnarsson and the categories for describing reading experiences developed by the SKRIN-project are important for the theoretical analysis. A model partially supporting the statement that reading of fiction can develop the empathic ability is presented. The importance of the readers own motivation (about reading) for a positive outcome (regarding empathy) is emphasised.

The second part of the paper is an empirical investigation based on seven interviews with people judged by the author as key moulders of the general opinion in this area. The interviews show that the practitioners' notions about the relation between empathy and reading are mostly intuitive and not anchored in theoretical models. The paper also discusses questions raised by the theoretical findings. The need for awareness about the complexity of factors that are crucial to the relation between reading and empathy is emphasised.

Innehåll

Förord	2
1 Inledning	3
1.1 Om mitt val av ämne, en liten reflexiv betraktelse	3
1.2 Bakgrund	3
1.2.1 Empati som politik och målsättning för verksamhet	3
1.2.2 Läsfrämjande verksamhet	4
1.2.3 Läsande och empati	5
1.3 Syfte och frågeställningar	6
1.4 Tidigare forskning	7
1.5 Teori och metod	7
1.5.1 Vägen till litteraturen	8
1.5.2 Andra källor	9
1.5.3 Intervjuerna	10
2 Vad är empati?	11
2.1 Psykologi: vad är empati?	12
2.1.1 Davis organisatoriska modell av empati	12
2.1.1.1. Förutsättningar	13
2.1.1.2. Processer	14
2.1.1.3. Intrapersonella effekter	15
2.1.1.4. Interpersonella effekter	15
3 Lingvistik och informationsvetenskap: Vad är läsning?	16
4 Litteratursociologi och receptionsteori:	
Relationen mellan text och läsare är aldrig oviktig och aldrig densamma	20
5 Filosofi. Läsning och utvecklande av empati	22
5.1 Estetik: fiktion och känslor	22
6 Sammanfattning och analys av den teoretiska delen	26
7 Resultat: Praktik	29
7.1 Intervjuer	30
7.1.1 Intervju med T S	30
7.1.2 Intervju med I N	32
7.1.3 Intervju med F R	35
7.1.4 Intervju med C B	37
7.1.5 Intervju med A E	39
7.1.6 Brevintervju med U S	40
7.1.7 Brevintervju med L A	41
8 Sammanfattning och analys av den empiriska undersökningen	42
9 Diskussion	44
Bibliografi	47

Bilagor

Förord

Jag vill tacka respondenterna för att de varit generösa med sin tid och medverkat i intervjuerna och svarat på mina många frågor. Mötena med respondenterna har varit berikande, och jag känner mig mycket ödmjuk inför det arbete de utför. Jag vill även tacka de som på nära håll följt mig under arbetets gång och då framförallt min man Marcelo.

1 Inledning

1.1 Om mitt val av ämne, en liten reflexiv betraktelse

Under utbildningens gång har det ett flertal gånger sagts av föreläsare och kurskamrater, att läsning av skönlitteratur utvecklar människans förmåga till empati. I synnerhet när det gäller läsfrämjande verksamhet har det framförts som ett viktigt skäl för att sådan ska bedrivas på folkbibliotek. Jag har ställt mig frågande till detta. Kan det verkligen förhålla sig så att man blir mer empatisk av att läsa? Om det är så: hur går det till, rent konkret? Hur kan man veta att en läsare har blivit mer empatisk eller ej? Finns det metoder för att utvärdera det? Om läsare är mer empatiska än icke-läsare, innebär det då att de är bättre människor? Det finns i historien och i dag flera exempel på bildade tyranner och allmänt otrevliga, själviska belasta personer.

Frågorna var så många att jag beslöt mig för att ägna min magisteruppsats åt att fördjupa mig i ämnet. Det har inte varit min avsikt att ifrågasätta den läsfrämjande verksamhet, som bedrivs av många entusiastiska lärare och bibliotekarier. Det är verksamhetens teoretiska grund som jag intresserat mig för. Hur ser den ut? Småningom tog jag mod till mig och hoppade i detta vatten, och det har varit intressant och lärorikt att simma lite motströms. Motståndet gör att man måste anstränga sig extra mycket för att nå fram. Å andra sidan har målet visat sig vara ett annat än jag väntat. Det är härligt uppfriskande!

I bland annat etnologi har man uppmärksammat betydelsen som forskarens personliga inställning till sitt ämne har för undersökningens resultat. Det är således önskvärt att läsaren får kunskap om inställningen för att använda denna vetenskap i sin bedömning av om undersökningens slutsatser är rimliga. Denna medvetenhet om sin roll som forskare i relation till det man studerar benämns *reflexivitet* (Ehn, 1996: 96).

1.2 Bakgrund

1.2.1 Empati som politik och målsättning för verksamhet

I olika offentliga verksamheter har betydelsen av människans empatiska förmåga betonats. Detta märks i ett flertal politiskt styrda dokument som t ex skolans läroplaner (Utbildningsdepartementet, 1998) och regeringens kulturproposition (1997).

I dessa dokument ses empati som en viktig egenskap som man från samhällets sida vill att invånarna ska besitta. Tanken är att en person som kan leva sig in i andras situation är mindre benägen att göra någon i sin omgivning illa. Kränkande behandling kan förebyggas om man går in med insatser för att göra barn mer empatiska. (Nationella kvalitetsgranskningar: 23, Altstadt m fl: 26) Det annorlunda ska inte bemötas med aggression utan med försök att förstå. Människor är på många sätt olika men olikheterna till trots har vi alla lika värde. Empatisk förmåga kopplas därmed också till demokrati. Alla har rätt att göra sin röst hörd och alla har rätt att bli lyssnade till. I läroplanen för grundskolan finns en gemensam värdegrund. Det är de

värderingar som anses som grundläggande i det svenska samhället och som skolan har i uppgift att förmedla till sina elever.

Skolan har en viktig uppgift när det gäller att förmedla och hos eleverna förankra de grundläggande värden som vårt samhällsliv vilar på. Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan ska gestalta och förmedla. I överensstämmelse med den etik som förvaltas av kristen tradition och västerländsk humanism sker detta genom individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande (Utbildningsdepartementet, 1998: 5).

Värdegrunden ska genomsyra alla ämnen. Åsikter uttrycks ofta i ord, och den språkliga färdigheten är därför särskilt viktig när det gäller att skapa förståelse mellan människor. I grundskolans kursplan för svenska heter det:

Utbildningen i ämnet svenska syftar till att ge eleverna möjligheter att använda och utveckla sin förmåga att tala, lyssna, se, läsa och skriva samt att uppleva och lära av skönlitteratur, film och teater. Språkförmågan har stor betydelse för allt arbete i skolan och för elevernas fortsatta liv och verksamhet. Det är därför ett av skolans viktigaste uppdrag att skapa goda möjligheter för elevernas språkutveckling. (Skolverket: 95)

I detta arbete är litteraturen en viktig del. I kursplanen heter det vidare att skönlitteraturen hjälper eleverna att förstå världen och sig själva.

Skönlitteratur, film och teater ger möjligheter till empati och förståelse för andra och för det som är annorlunda och för omprövning av värderingar och attityder. (Skolverket: 99)

I sjukvården har man strävat efter att utbilda personal till att bli mer empatiska i sitt bemötande av patienter eftersom man antar att det påverkar hur väl behandlingen ska falla ut, hur snart patienterna tillfrisknar och hur tillförlitliga diagnoserna blir. Sedan 1993 är förmåga till inlevelse en av punkterna man ska ha uppnått för att få läkarexamen (Högskoleverkets Examensordning, bilaga 2). Undersökningar har visat att många studenters förmåga till empati minskar under den medicinska utbildningens gång (Holm: 138ff). Utbildningsmoment i empati är därför delvis ett försök att motverka denna tendens.

1.2.2 Läsfrämjande verksamhet

I regeringens kulturproposition från 1997 lyfts litteraturfrämjandet fram. Under rubriken inriktningen på de framtida insatserna för litteratur och språk, heter det:

Regeringen ser med oro på det minskade läsandet bland barn och ungdomar. För att unga människor skall kunna erövra litteraturens värld och förstå språkets möjligheter krävs ett utökat engagemang. Samtidigt är det angeläget att inte bara staten främjar utvecklingen på området. Regeringen har därför med tillfredsställelse noterat att det finns ett intresse såväl hos bokbranschen som författarna att bidra med ökade insatser

för att stimulera till läsande och ökat intresse för litteraturen. (Regeringens proposition 1996/97: 3: 46)

En utvärdering av barnbokens ställning hade visat att försäljningen av barn- och ungdomsböcker hade gått ned samtidigt som antalet lån av barn- och ungdomsböcker minskat. Denna försämrade tillgång till böcker såg man som ett hot mot läskunnighet och läsförståelse. Som ett försök att hejda den negativa utvecklingen föreslogs ett nytt statligt anslag för folk- och skolbibliotekens inköp av litteratur till barn och unga samt för läsfrämjande aktiviteter.

I samband med att en bibliotekslag införs bör staten göra särskilda insatser för att öka tillgången till litteratur vid folk- och skolbiblioteken och i samband med detta stimulera till läsaktiviteter i ökad utsträckning. Målgruppen skall vara barn och unga. (a a: 53)

Biblioteken har alltså ett politiskt uppdrag att satsa på särskilda insatser för att nå ut med litteratur till barn och unga. Det är Statens kulturråd som handlägger dessa bidrag. År 2000 uppgick inköpsstödet till 24,5 miljoner kronor och stödet till läsfrämjande åtgärder till drygt 5,6 miljoner kronor (Statens kulturråd, 2001: 40f).

I förlängningen menar man att minskat läsande innebär ett hot mot demokratin, eftersom den förutsätter att alla medborgare ska ha möjlighet att göra sig hörda. För att kunna ta ställning till olika frågor och eventuellt använda sig av yttrandefriheten, behöver medborgarna vara väl informerade. Mycket information är i skrift. Att kunna läsa och att ha tillgång till information är viktigt för att kunna hålla sig välunderrättad om aktuella skeenden.

Det ställer krav på kunskaper och reellt upplevda påverkansmöjligheter att rätt vårda sina demokratiska rättigheter och axla de skyldigheter de också innebär. (Statens offentliga utredningar 1995:84: 57)

För att medborgarna ska kunna ha tillgång till information är biblioteken viktiga. De medverkar också till att skapa förutsättningar för ett frivilligt bildningsarbete.

1.2.3 Läsande och empati

Det är inte bara frågor som rör det offentliga livet som medborgarna i dagens samhälle behöver hålla sig informerade om. I det vardagliga livet måste man träffa val vars konsekvenser är alltmer svåröverblickbara. Att vara insatt i problematiken och kunna göra etiska överväganden, där hänsyn tas inte bara till det egna bästa utan även tar andra med i beräkningen, ses som en förutsättning för att en samhällsgemenskap ska bestå. Genom att läsa skönlitteratur utvecklas den empatiska förmågan. Läraren och litteraturvetaren Charlotte Ulmert diskuterar i en artikel (Ulmert, 1997) skolans skrivna mål och de förhållanden som gör att de inte alltid kan realiseras i klassrummet. I läroplanen skrivs om hur man ska motarbeta främlingsfientlighet genom att göra eleverna förtrogna med svensk kultur, svensk historia samt det svenska språket. Ulmert kommenterar detta så här:

Det innebär med andra ord att det nu ses som viktigt att kunna läsa och lära hur människor tyckt, tänkt och handlat, för att lättare förstå sin egen och andras situation. En kunskap som ska föda empati. (Ulmert :137)

Läraren och bibliotekarien Helen Amborn och litteraturpedagogen Jan Hansson (Amborn & Hansson, 1998) går igenom läroplaner historiskt för att se vilken roll litteraturen tillmätts förr jämfört med i dag. Om den nu gällande läroplanen skriver de:

Läskunnighet är en förutsättning för ett aktivt deltagande i samhället, menar man i den senaste läroplanen, Lpo 94, genom att läsa litteratur utvecklar man fantasi och lust att lära. Regering och riksdag betonar således såväl den enskilda individens fördelar av läsandet som samhällets behov av aktiva samhällsmedborgare för erövrande av nya internationella marknadsandelar. (Amborn & Hansson: 11)

De skriver uttryckligen att den empatiska förmågan utvecklas genom läsning. (Amborn och Hansson: 22) I andra källor uppges hur läsande utvecklar den empatiska förmågan. Svenska barnboksakademin har samlat *Sjutton skäl för barnboken* (s a). Skäl nummer fem lyder: *Boken utvecklar vårt känsloliv och vår förmåga till empati. Den övar vår förmåga att sätta oss in i andras situation.* (Svenska barnboksakademin) I resonemanget kopplas därmed förmåga till empati med en samhällsutveckling präglad av demokrati och rättvisa.

Att välja och ta personlig ställning är en fråga för alla. Vi kommer t. ex. att få lov att träffa val som påverkas av modern teknik och vetenskap i en utsträckning som i dag är svår att föreställa sig. Människan behöver utveckla förmågan till inlevelse och empati för att klara yrkesarbete, politiskt ansvarstagande och privatliv. Den som inte kan eller orkar engagera sig blir lätt ställd vid sidan av. I det framtida samhället måste betingelserna för delaktighet och medverkan i sociala, kulturella och politiska sammanhang utvecklas och värnas, om inte tanken på ett visst mått av värdegemenskap i det svenska samhället ska stanna vid en from förhoppning. Att arbeta för att bredda och fördjupa demokratin är en viktig uppgift för det offentliga. (Statens offentliga utredningar 1995:84:60)

Det finns således en önskan från det offentliga att ha empatiska medborgare. En empatisk medborgare värnar om andras och sitt eget bästa och arbetar därför både i sitt yrkes- och privatliv för att det demokratiska samhället ska vara välfungerande. En väg att aktivt verka för att påverka medborgarnas empatiska förmåga är, som det uttrycks i kursplanen, att göra dem till läsare av skönlitteratur.

1.3 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att undersöka om det finns en teoretisk grund för påståendet att läsning av skönlitteratur påverkar den empatiska förmågan. Vidare att se vilken teoretisk grund som kan finnas för människor som på olika sätt arbetar med läsande och utvecklande av empati.

Att läsning av skönlitteratur utvecklar den empatiska förmågan uppfattas inom skol- och folkbiblioteksvärlden som en sanning som inte behöver en teoretisk grund för att praktiseras. Min hypotes är att det inte finns någon samlad teoretisk grund för påståendet att läsning av skönlitteratur utvecklar den empatiska förmågan.

Följande frågeställningar behöver besvaras för att nå syftet och pröva hypotesen:

- 1) Vad är empati? Går det att hitta en entydig definition av empati?
- 2) Vad är läsning? Vad menas med att läsa? Är läsning en entydig eller en differentierad verksamhet?
- 3) Kan läsning av skönlitteratur utveckla den empatiska förmågan?
- 4) Hur förhåller sig några som arbetar med läsande för att utveckla empati till det undersökta påståendet?
- 5) Har man en teoretisk bas för den empatiutvecklande verksamheten?

De tre första frågeställningarna kommer att besvaras i uppsatsens teoretiska del, den fjärde och den femte frågeställningen besvaras i den empiriska delen.

Jag uppfattar att tankar kring empati är väsentliga i det läsfrämjande arbete som bedrivs vid folkbibliotek. Jag menar att det finns anledning att studera kopplingen mellan läsande och utvecklandet av empati i biblioteks- och informationsvetenskap.

Metoder som finns för att utvärdera, om den empatiska förmågan har utvecklats, undersöks inte i detta arbete. Det skulle ha varit givande att ta med det i undersökningen, men tiden har inte räckt till för det.

I uppsatsen används begreppet skönlitteratur vilket Nationalencyklopedin definierar på följande sätt:

skönlitteratur, fr. belles lettres, sedan slutet av 1800-talet vanlig benämning på poesi, dramatik, fiktionsprosa, essäistik m.m. – motsats facklitteratur.

För uppsatsens syfte räcker denna definition.

1.4 Tidigare forskning

Magdalena Sjöströms (1999) uppsats *Skönlitteratur som kunskapskälla* har varit användbar under arbetet med denna uppsats. Inte minst därför att den är skriven inom biblioteks- och informationsvetenskap och bekräftar att läsande är något man inte tidigare ägnat sig åt inom vårt ämne i någon större omfattning. SKRIN-projektet (Skriftkultur och mediebruk i nordiska familjer) utgör undantag. I intervjuer frågade man i projektet medlemmarna i ett antal familjer om hur och varför de läser. Utifrån svaren konstruerades ett antal kategorier vad gäller målet för läsandet. Vidare använder Sjöström (a a) sig av begrepp utvecklade av Catherine Ross samt Wolfgang Iser. Ross är professor vid Faculty of Information and Media Studies vid University of Western Ontario i Kanada. Ross har intervjuat läsare för att se ifall de inte använder vad som kallas för nöjesläsning för informationssökning. Ross analyserade intervjuerna efter ett antal teman. Wolfgang Iser är receptionsteoretiker och intresserar sig för vad läsning är. SKRIN-projektets kategorier, Ross teman och något om Isers receptionsteori tas upp i teori-delen.

1.5 Teori och metod

För att kunna besvara frågeställningarna har arbetet skett på två sätt. Dels har jag i litteratur sökt efter teoretiska förklaringsmodeller, som kan styrka eller avfärda påståendet att läsning av skönlitteratur ökar den empatiska förmågan, dels har jag intervjuat eller på annat sätt tagit kontakt med personer som i sitt arbete på något sätt arbetar med läsande för att öka den empatiska förmågan. De teoretiska fynden från litteraturstudien inleder uppsatsen. Denna teoretiska del avslutas med en sammanfattning och analys. Uppsatsens tre första frågeställningar besvaras här. Därefter följer uppsatsens empiriska del där intervjuerna redovisas. Även denna del avslutas med en sammanfattning och analys där den fjärde och femte frågeställningen besvaras. Uppsatsen avslutas med ett kapitel där resultat från den teoretiska respektive den empiriska delen förs samman och diskuteras.

Det finns inte en självklar teoretisk bas att gå till för att verifiera eller vederlägga om läsning av skönlitteratur påverkar den empatiska förmågan. Det kommer därför att vara nödvändigt att gå igenom litteratur från skilda discipliner. I teoridelens första kapitel presenteras först ett antal definitioner av empati. Det visar sig vara svårt att nå fram till en tydlig definition. I den psykologiska litteraturen finns en organisatorisk modell av empati som redovisas. I teoridelens andra kapitel följer en definition av läsning som en process. I det därpå följande kapitlet presenteras teorier som problematiserar relationen mellan texten och läsaren.

Frågor kring vad läsande har för inverkan på personligheten tas upp i filosofi och det redovisas i det följande kapitlet. En speciell del av filosofin, estetiken, har uttryckligen ägnat sig åt just kopplingen mellan empati och läsande. Det kan tyckas att svaren på uppsatsens frågeställningar kunde ha gått att finna enbart inom estetik. Men diskussionen i estetik är på ett teoretiskt plan och ger inte i sig tillräckliga svar utan behövde kompletteras. Så följer en sammanfattning och analys av vad den genomgångna litteraturen har givit.

I den teoretiska delen kommer en stor del att upptas av att utreda två till synes enkla definitionsfrågor, vad empati är samt vad läsning är. Det är nödvändigt att kunna definiera vad som efterfrågas för att kunna bedöma de svar som ges.

I den empiriska delen av uppsatsen redovisas intervjuerna. Jag har intervjuat personer som arbetar på lite olika sätt med dessa frågor. En är den bibliotekskonsulent på Statens kulturråd som handlägger lässtöd. En är litteraturpedagog på Svenska barnboksinstitutet och arbetar med utbildning och stöd vad gäller läsande till skolor över hela Sverige. En är projektledare vid stiftelsen Abrahams barn, som arbetar med en empatiutvecklande metod kring läsning. En är litteraturpedagog i Helsingborgs kommun. En är förlagschef på BTJ och även sammankallande i den grupp som utser BTJ:s stipendier för läsfrämjande insatser. Vidare har jag haft kontakt via e-post med en professor i juridik och en läkare, som båda arbetar med skönlitteratur för att utveckla bland annat den empatiska förmågan hos sina studenter i handelsrätt respektive medicin. Dessa personer har jag bedömt vara viktiga som skapare och spridare av idéer kring antingen läsande eller läsande för utvecklande av empati.

Efter att intervjuerna redovisats var och en för sig följer en sammanfattning och analys av resultaten. Sålunda ska en beskrivning av det teoretiska och praktiska läget åstadkommas som möjliggör en avslutande diskussion.

1.5.1 Vägen till litteraturen

När jag började fundera på att skriva om empati, tittade jag i den bok som psykologen Ulla Holm skrivit om ämnet. Boken, *Empati - att förstå andra människors känslor*, kom ut 1987 och är en bearbetning av hennes avhandling. År 2001 kom Ulla Holm med en reviderad nyutgåva av sin bok. Den har varit en viktig källa under arbetet. I boken presenteras en amerikansk socialpsykolog Mark H Davis. Hans bok *Empathy: a social psychological approach* (1996) har varit det andra huvudsakliga redskapet i psykologi.

Allmänna samt specifika referensverk i ämnena psykologi, sociologi, pedagogik och filosofi var startpunkten när det gällde att definiera begreppen läsning och empati. I Libris gjordes sökningar på ord. Därefter gjordes sökningar i följande databaser: LISA, ERIC, Artikelsök, psycINFO, sociological abstracts, UNESBIB, EBSCO, Philosophers Index. Då användes databasernas Thesaurus för att hitta lämpliga sökord rörande empati och läsande. Med dessa sökord gjordes sedan sökningar i fältet för nyckelord samt i abstract. De artiklar och böcker som jag småningom fann (det var frågan om ketchupeffekt: först kom inget, sen kom inget och sen kom för mycket) ledde vidare till nya titlar. Magisteruppsatser som skrivits i biblioteks- och informationsvetenskap har jag sökt bland.

Politiska beslut och riktlinjer för kultur och utbildning har sökts i Statens offentliga utredningar, SOU, Svensk författningssamling, SFS samt i Hälso- och sjukvårdens författningssamling, HSFS.

1.5.2 Andra källor

På webben har information om och uppslag kring läsande och empati sökts på de svenska medicinska fakulteternas hemsidor samt hemsidorna för Svenska barnboksinstitutet, Unesco, Statens kulturråd, regeringen, Högskoleverket, Skolverket, BTJ, Läs 2000! och Läsrörelsen.

1.5.3 Intervjuerna

Intervjuerna är halvstrukturerade intervjuer efter en intervjuplan (bilaga 1). Före de egentliga intervjuerna gjordes en provintervju med en av mina klasskamrater. Vid provintervjun kunde inte frågor som rörde arbetsuppgifter etc. besvaras, men det blev ändå tydligt att vissa delar av intervjuplanen behövde bearbetas för att skapa förutsättningar för uttömmande svar. Alla frågor, som ställdes under intervjuerna redovisas inte i uppsatsen utan endast de, som har direkt relevans för uppsatsens frågeställningar.

Jag har träffat fem personer, alla kvinnor, för intervjuer. Mötena skedde i fyra fall på respondenternas arbetsplatser, i det femte fallet på Kulturanatomen¹ i Lund. Intervjuerna har bandats och sedan skrivits ut i en redigerad version. Denna redigerade version har respondenterna sedan

¹ Biblioteks- och informationsvetenskap är en av fyra delar av institutionen för kulturvetenskaper vid Lunds Universitet. Institutionen är inrymd i en byggnad, som byggdes som anatomisk institution och kallas därför för Kulturanatomen.

fått läsa, kommentera och godkänna. Anledningarna till detta tillvägagångssätt var dels praktiska och dels teoretiska.

De praktiska skälen var att några av respondenterna uttryckte en önskan om att få se utskriften och att den tekniska kvalitén på en del av inspelningarna bitvis var så dålig att det inte gick att höra allt. Det var därför viktigt att respondenterna accepterade den redigering som blev nödvändig. När det gäller den teoretiska motiveringen för att låta respondenterna medverka i arbetet även efter att den första intervjun gjorts så används Steinar Kvales (1997) resonemang. Kvale är professor i pedagogisk psykologi och har i *Den kvalitativa forskningsintervjun* (1997) gjort en metodologisk och teoretisk studie av forskningsintervjun. De två huvudskolor som finns när det gäller hur forskaren ser på sig själv och på sina respondenter jämför han med hjälp av två bilder (a a: 11f). I den ena bilden ser forskaren sig som en malmletare på jakt efter malmklumpar av oförstörd kunskap. Denna kunskap finns hos respondenterna och ska av forskaren vaskas fram i så oförvanskad form som möjligt. Den andra bilden är av forskaren som en upptäcktsresande i ett landskap. Under sin resa möter forskaren personer i landskapet och vandrar en bit med dem under det att de samtalar. Berättelsen som skapas vid resans slut är ett gemensamt arbete där båda parter har lärt och tagit intryck av varandra i ett kontinuerligt samspel. Detta samspel börjar vid den första kontakten dem emellan. Denna senare syn har jag använt mig av eftersom det i hypotesen antas att respondenterna inte har en formulerad teori kring sitt arbete med empati utan i sin praktik agerar utifrån en viss grundsyn. Inställningen är den att tankarna blir verbaliserade i mötet med intervjuens frågeställningar.

Meningar och tal är konstruktioner av en social verklighet. Intervjun ger inget direkt tillträde till ofördärvade provinser av ren mening utan är en social skapelse av meningar genom språkligt samspel. Intervjuaren är medskapare och medförfattare av den resulterande intervjutexten. Enligt detta relationella synsätt avslöjar intervjuaren inte vissa förut existerande innebörder utan hjälper intervjupersonen att utveckla sina innebörder under intervjuens lopp. (Kvale, 1997: 204)

Denna verbalisering kan ske före, under och efter intervjun och vid ingen punkt är orden sannare än vid en annan. Att återvända till respondenten ser Kvale som en möjlighet i analysarbetet (Kvale, 1997: 172).

De två intervjuerna per e-post har utförts på ett annat sätt. Eftersom respondenterna själva formulerat sig i skrift har jag inte behövt återkomma till dem. Jag har ändå haft kontakt med dem vid flera tillfällen. Först i det inledande arbetet med uppsatsen sedan har jag återkommit med ytterligare två brev med kompletterande frågor. I ett av breven sände jag hela intervjuplanen, men inte någon av dem har haft möjlighet att besvara samtliga frågor. Det tar ju betydligt mer tid i anspråk att formulera sig i skrift än i tal. E-post intervjuerna är därför betydligt kortare än de konventionellt utförda intervjuerna.

2 Vad är empati?

Det nylatinska ordet *empathia* kommer från grekiskans *empathia* med betydelsen häftig sinnesrörelse, passion (Nationalencyklopedin). Ordet infördes i engelska språket som en översättning till det tyska *Einfühlung* (Egidius, H Natur & kulturs psykologilexikon). Vad ordet betyder i dag är inte entydigt. Enligt NE innebär empati ... *att kunna leva sig in i en annan människas känsloläge och behov*. I Sociologiskt lexikon står det att empati är:

förmåga till inlevelse i andra personers behov och reaktioner. Empati innebär att förstå andra människors situation, speciellt deras känslor och behov.

Denna definition är alltså lite vidare, eftersom den förutom känslor och behov även inbegriper andras reaktioner. I en medicinsk ordbok (Lindskog) beskrivs empati som *förmågan att sätta sig in i och förstå en annan människas känslor och psykiska situation*. Här ges ordet en betydelse som återigen är lite snävare och betecknar något som finns inom en människa. Ordet tycks alltså ha lite varierande betydelse beroende på inom vilken vetenskap svaret ges. Att svaret även skiftar över tid kan iaktas genom att se på följande tre förklaringar som getts av psykiatrikern Egidius. 1976 skriver han att empati är... *Inlevelse och medkänsla, förmågan att tanke- och känslomässigt leva sig in i en annan persons sätt att uppleva och uppfatta sin situation*. Denna definition kan väl sägas ligga på samma nivå som NE och den medicinska ordbokens ovan. Arton år senare ger Egidius empati följande definition:

1. Inlevelse. 2. Förmåga till inlevelse eller medkänsla. Empati är av intellektuellt slag, vilket inte utesluter att den kan åtföljas av medkänsla och sympati. Poängen med empati är emellertid att man kan se en situation från en annan persons synvinkel och utifrån dennes normer, värderingar och uppfattningar. (Egidius, 1994)

Nu skiljer Egidius inlevelse och medkänsla åt. Empati tycks vara det förra och kan eventuellt följas av det senare. Inlevelsen är inte känslomässig utan en intellektuell aktivitet. Sex år senare för han åter samman de båda begreppen och nu lyder beskrivningen.

Inlevelse som bärs av medkänsla utan att övergå i medlidande och som hjälper psykologer, domare och de som arbetar i vården att sätta sig in i och förstå andras situation och sätt att uppleva denna. (Egidius, 2000)

Det har alltså skiftat om man ser empati som en intellektuell eller känslomässig företeelse. Dessa skiftningar beror på de betoningar av känsla alternativt förnuft som generellt görs i de vetenskapliga paradigmen. Det nu rådande vetenskapliga paradigmet i psykologi betonar återigen känslorna, affekterna, efter att förnuftet, de kognitiva processerna, tidigare har framhävts (M Rivano, personlig kommunikation). Huruvida empati är en känslomässig eller intellektuell process är väsentligt att bestämma för att kunna se på vilket sätt den kan påverkas.

2.1 Psykologi: vad är empati?

Är empati en intellektuell eller känslomässig process? Är det en process? Är medkänsla och empati synonymt eller ej? Är empati något som sker inom en person som reaktion på en annan person, eller innefattar empati även hur man konkret reagerar på den andre personen? Forskning kring empati har i huvudsak förekommit inom psykologi. Till en början var det i psykoanalysen som man uppmärksammade empati. I dag är det även ett forskningsfält för socialpsykologer. I Sverige är Ulla Holm den främsta forskaren inom ämnet. Hon har skrivit en avhandling och två populära verk om ämnet. Hon har gått från att ha varit renodlat psykodynamiskt orienterad till att i sin senaste bok *Empati att förstå andra människors känslor* (U Holm, 2001) väva samman den psykodynamiska synen med den socialpsykologiska. I sin bok presenterar Holm en modell av den amerikanske socialpsykologiske forskaren Mark H Davis. Med hjälp av denna modell kan ett uttömmande svar på vad empati är presenteras.

De till synes olika svar som ges av olika forskare beror på att empati är en komplex företeelse, enligt Davis. Olika forskare har studerat olika delar av företeelsen och funnit specifika förhållanden för den delen, som kanske inte gäller för empati generellt. Forskningsresultaten är därför inte så motstridiga som det kan tyckas i förstone. De kompletterar i stället varandra. Innan Davis modell presenteras ska två begrepp introduceras som Ulla Holm använder sig av när hon beskriver modellen. Det är *objekt* samt *subjekt*. Subjekt är den person som känner empati, objektet är den person som utlöser empatin. Termerna ger lätt en positiv klang åt den ena parten, subjektet, och en negativ klang åt den andra, objektet. Men begreppen används här inte i värderande syfte utan för att tydligt särskilja de inblandade personerna och är vanliga benämningar i den psykoanalytiska diskursen. Modellen är komplex och det kan tyckas onödigt att presentera den i sin helhet här. Men eftersom den på ett fint sätt täcker många definitioner av begreppet empati och förklarar hur de förhåller sig till varandra, så är det nödvändigt av två skäl. För det första behövs modellen för att besvara frågan om läsande kan påverka den empatiska förmågan. För det andra är det en fördel att använda sig av Davis breda, inkluderande definition av empati när intervjuerna i den praktiska delen av uppsatsen ska analyseras. Detta eftersom respondenterna eventuellt inte har en homogen tolkning av begreppet empati.

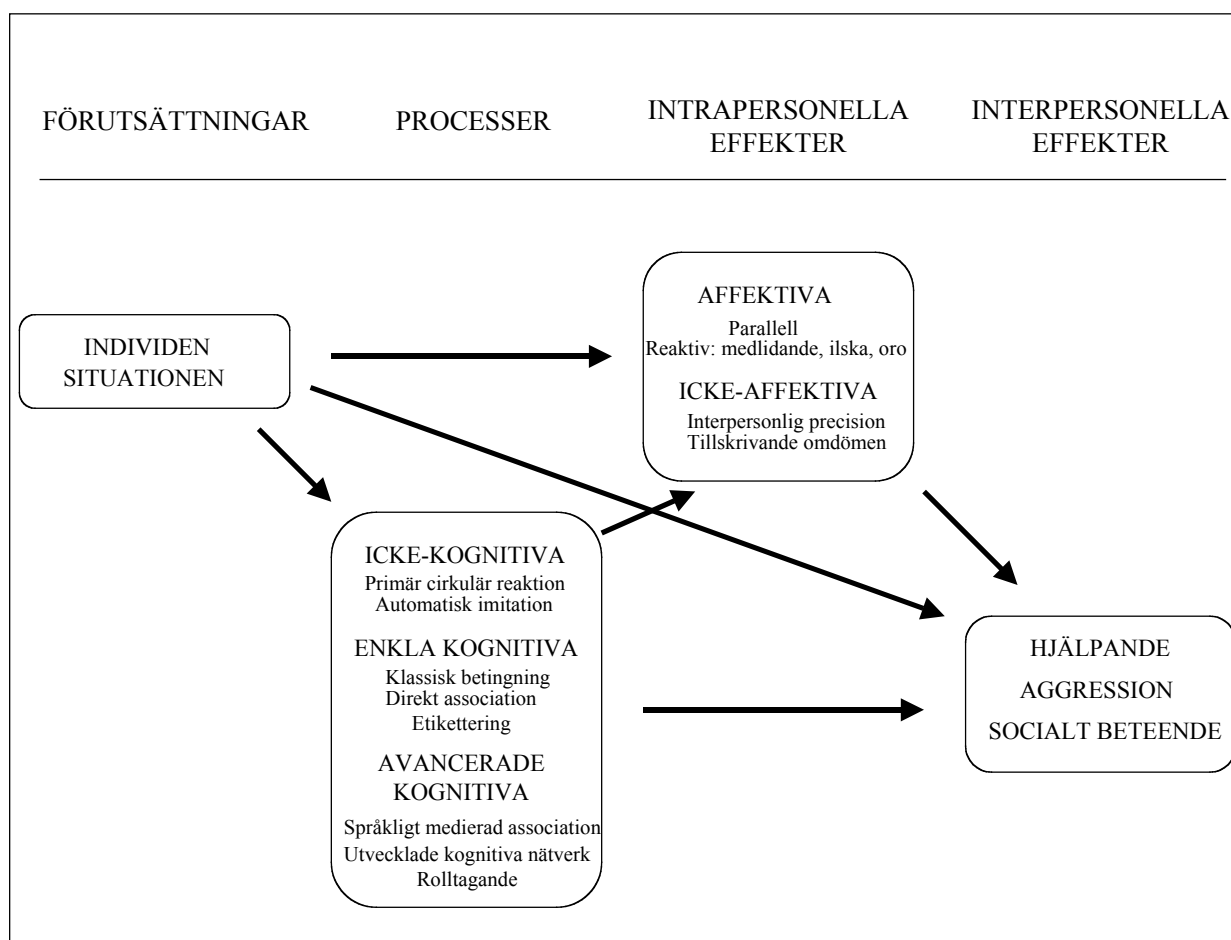
2.1.1 Davis organisatoriska modell av empati

Davis kallar sin modell en organisatorisk modell eftersom den organiserar och benar upp vad empati består av. Därefter redovisar han var i modellen som olika forskare har arbetat, något som dock inte kommer att tas med i denna genomgång. I modellen finns fyra områden: förutsättningar, processer, intrapersonella effekter samt interpersonella effekter. Förutsättningarna omfattar dels individen och dels situationen. De processer som beskrivs är icke-kognitiva, enkla kognitiva samt avancerade kognitiva processer. De intrapersonella effekterna delas upp i affektiva samt icke-affektiva medan de interpersonella effekterna består av hjälpsamt, aggressivt och socialt beteende.

I modellen ges en bild av de olika beståndsdelar som sammantaget enligt Davis utgör empati. Att det är svårt att definiera begreppet är alltså inte så underligt. Denna genomgång kan klargöra vad som kan rymmas under begreppet.

Ulla Holm fogar till Davis modell en del begrepp från den psykodynamiska traditionens². I detta sammanhang tillför inte dessa psykoanalytiska begrepp något, varför de inte tas med i genomgången. Framställningen bygger på Ulla Holms redovisning samt Davis egen framställning. Den terminologi som Ulla Holm har översatt Davis termer med, har använts. I modellen förhåller sig de olika delarna till varandra som pilarna visar. (Davis har föreslagit en mer komplex variant av modellen där det sker en återkoppling mellan de olika delarna. Pilarna går där åt båda hållen. Men för vårt ändamål räcker det väl med denna enkelriktade modell.)

Davis organisatoriska modell



² Detta är den tradition som bygger på Freuds arbete men inte är renodlat psykoanalytisk. Den psykodynamiska traditionen inkluderar teorier och modeller som utvecklades efter Freud. De är mest inriktade på jagets betydelse för personligheten. (M Rivano, personlig kommunikation)

2.1.1.1 Förutsättningar

Varje individ har biologiska förutsättningar som är unika för individen. När forskare försökt att förklara hur empati har uppstått, har det funnits förklaringar på gennivå. Hur kommer det sig att individer är villiga att göra saker för någon annan utan egen vinning och kanske även med fara för eget liv? Denna altruismens gåta har sysselsatt många forskare. Sociobiologer menar att det av överlevnadsskäl är viktigt att individer har en stark önskan att hjälpa varandra. För även om individen inte klarar sig, kan den som fått hjälp därigenom leva vidare. Chansen att en grupp individer överlever blir då större. Experiment, som Davis redovisar för, har visat att man är villig att bistå dem som är lika en själv i högre grad än främmande. Dessa resultat från socialpsykologisk forskning överensstämmer med den sociobiologiska teorin. Nära anförvanter har en uppsättning gener som till stor del är lika. Generna kan inte agera själva men med olika substanser påverkar de aktioner som *individen* utför och kan därigenom fortleva.

Det finns individuella skillnader i vilka förutsättningar man har för att vara empatisk. Man har olika disposition för empati. Vidare har man en inlärningshistoria som man lutar sig mot. Individer har vanor att reagera på ett visst sätt i vissa situationer. *Situationen* i sig spelar in dels genom hur stark den är och dels när det gäller hur pass lika objektet och subjektet är samt vilken relation de har. Förutom den sociobiologiska förklaringen till att man är mer benägen att hjälpa närstående finns forskningsresultat som visar att man har större empatisk precision när det gäller människor som man känner väl. Med empatisk precision menas att man tolkar objektets känsloläge korrekt.

2.1.1.2 Processer

Ickekognitiva processer är sådana som man kan observera hos alldeles nyfödda barn. Så små barn har inte hunnit lära sig något ännu. Man kan alltså inte säga att de härmar ett beteende. Den första processen är *primär cirkulär reaktion*, som innebär att ett barn som hör ett annat barn gråta börjar gråta själv. Detta är för flera forskare ett bevis för att empati är en medfödd förmåga. *Automatisk imitation* är när man härmar ansiktsuttryck och kroppshållning. Det man först brukar lägga märke till är hur barnet besvarar ett leende.

Enkla kognitiva processer är *klassisk betingning*, *direkt association* och *etikettering*. Klassisk betingning innebär i detta fall att man vid ett tillfälle upplever något tillsammans med andra som ger en likartad reaktion hos alla, t ex glädje eller skräck. När man senare ser någon med liknande reaktion minns man sin egen känsla från det tidigare tillfället. Direkt association ligger nära betingning, men i detta fall behöver subjektet inte ha upplevt samma känsla som objektet men en liknande känsla och det är den objektet blir påmind om. Etikettering innebär att objektet med hjälp av vissa ledtrådar sluter sig till vilka känslor subjektet har.

I de *avancerade kognitiva processerna* krävs det mer tankeverksamhet. En *språkligt medierad association* innebär att subjektet genom ord informeras om något förhållande som rör objektet. Subjektets egna tankar, som kan beskrivas som kognitiva nätverk, och associationer kring innebörden av detta verbala meddelande aktiverar subjektets minnen av egna erfarenheter och får objektet att reagera.

Med *utvecklade kognitiva nätverk* menas en liknande process men där subjektet även använder sig av väsentliga tecken³ från objektet för att komma åt tidigare lagrad kunskap.

Rolltagande eller *perspektivtagande* är den mest avancerade av de kognitiva processerna. Det innebär att en person försöker förstå en annan person genom att föreställa sig dennas perspektiv. Man använder sin fantasi för att leva sig in i en annans situation. Det innebär att man måste undertrycka sina egna tankar och motiv.

2.1.1.3 Intrapersonella effekter

Subjektets reaktioner, som uppstår som en respons på de upplevelser han ser hos objektet, kallas intrapersonella effekter och de kan vara känslomässiga eller ej, affektiva eller icke-affektiva. De *affektiva* delas upp i parallella och reaktiva. En *parallell affektiv effekt* innebär att observatören reagerar med samma känsla som han ser hos objektet. Man gråter när någon gråter eller skrattar när någon skrattar. En *reaktiv affektiv effekt* är en känslomässig reaktion som inte sammanfaller med objektets. Till exempel att man känner *medlidande*, *oro* eller *ilska* när någon är ledsen. *Icke affektiva effekter* är dels *interpersonlig precision* och dels *tillskrivande omdömen*. Med det förra menas en lyckad uppskattning av en annan individs tankar och känslor. Det är så att säga effekten av rolltagande. Med tillskrivande omdömen menas att man på ett korrekt sätt kan bedöma varför en annan person beter sig på ett visst sätt.

2.1.1.4 Interpersonella effekter

När subjektet agerar gentemot objektet som ett svar på vad han observerat kallas det en interpersonell effekt. *Hjälpande* beteende är det som empatiforskarna mest ägnat sig åt. *Aggressivt* beteende har delvis också studerats. Det antas då vara negativt förbundet med empati. Om man reagerar med ilska kan man inte samtidigt vara empatisk. Ett empatiskt beteende underlättar det sociala samspelet. Med en rolltagande förmåga undviks missförstånd och chanserna för en god kommunikation ökar. Forskare har därför nu även intresserat sig för ett sådant *socialt beteende*.

Med sin modell visar Davis att empati innehåller både en känslomässig och en intellektuell dimension. De förutsättningar som finns hos individen och i situationen är bestämmande men inte avgörande för hur den empatiska processen ska utfalla. Iakttagelser av objektet startar ett antal responser som är kognitiva i olika hög grad. Dessa responser ger upphov till affektiva reaktioner inom subjektet och eventuellt även i aktioner mot objektet.

I nästa kapitel ska läsning definieras. Med en definition av vad läsning är kan svar ges om läsning kan påverka den empatiska förmågan och i så fall var i modellen läsningen kommer in.

³ *Target cue* är det engelska uttryck som jag översatt med *väsentligt tecken*.

3 Lingvistik och informationsvetenskap: Vad är läsning?

Begreppet läsning är svårdefinierat. I detta kapitel presenteras en modell av läsning utifrån läsande som en process.

Läsning sker på olika sätt. Varje individ har ett flertal sätt att läsa beroende på bland annat situationen och texten. Man läser inte ett kärleksbrev på samma sätt som en innehållsdeklaration på en ketchupflaska. Vidare skiljer sig olika individer åt vad gäller vad man fokuserar på i texten och hur man mentalt bearbetar detta. Britt-Louise Gunnarsson är professor i nordiska språk och hon har beskrivit den normala läsprocessen (Gunnarsson s7ff. Modellen finns i bilaga 2). Varje läsare har en tolkningspotential när den möter en text.

Det var med hjälp av sina tidigare förvärvade kunskaper de uppfattade och begrep vad de läste. Det var också med hjälp av sina tidigare förvärvade kunskaper – om språk och om verkligheten – som de lärde sig mer. (a a: 8)

I *tolkningspotentialen* ingår kunskaper om språk på syntaktisk, semantisk och pragmatisk nivå. Den syntaktiska nivån är hur orden fogas till satser, den semantiska är vad orden betyder och den pragmatiska nivån är kunskap om hur satserna brukar användas. En stor del av läsandet sker automatiskt, man reflekterar inte över det.

Läsare har också kunskaper om hur man hanterar språk på olika nivåer. De vet hur man lämpligen gör då man läser samman bokstäver till ord, ord till fraser osv. De vet också hur man gör för att komma från en uppfattning av en skriftbild till en inre föreställning av ett innehåll. De vet vidare hur man sovrar, läser mellan raderna och kopplar till en icke-språklig verklighet för att mentalt konstruera helhetsföreställningar. (a a: 9)

Gunnarsson presenterar sex olika *läsmål* som för med sig bestämda *tolkningsnivåer* (se bilaga 2). Det första målet är *memorering av textytan*. Ett exempel är en elev som pluggar in glosor inför ett förhör. Det andra läsmålet är en *registrering av textens ytstruktur*. Ett exempel på det är en lärare som rättar stavning och grammatik i en elevuppsats. Det tredje läsmålet är *förståelse av sändarens verklighetsbeskrivning*. Detta mål exemplifierar Gunnarsson med en metodiklektor som läser en forskningsrapport. Läsmål nummer fyra är *förståelse av sändarens avsikt med budskapet*. Som exempel ges en politiker som läser valbroschyrer. Det femte läsmålet är *integrering i egen omvärldsuppfattning*, t ex när en student läser centrala delar av en lärobok. Den sjätte och sista nivån är när man läser för *tillämpning på egen situation*. Exemplet som ges är ett ungt par som läser en anvisning om hur de ska montera ihop den nyköpta sängen.

I människors kunskap om verkligheten finns en mängd normalmönster lagrade, som är baserade på egna erfarenheter av både språkligt och icke-språkligt slag. Man vet hur ett normalt restaurangbesök eller tandläkarbesök går till och hur en normal saga eller tidningsnotis är utformad. Kunskapen organiseras i en struktur som är beroende av vilket perspektiv man har på verkligheten. När en läsare möter en text har hon en tolkningsram; det är t ex vad man hört och sett innan man börjar läsa och hur texten ser ut. Läsmålet är den avsikt man har med sin läsning om det är en text man valt själv eller är tvungen att läsa.

Beroende på läsmålet är det en eller flera tolkningsnivåer som styr bearbetningen. Läsprocessen sker på olika nivåer som går från enklare till mer komplexa nivåer, från en tolkning av skriftbilden till tolkning av enskilda ord och deras vanliga betydelse, vidare till meningen. I meningarna tolkas dels de syntaktiska och dels de semantiska villkoren. De mer komplexa tolkningsnivåerna innebär att läsaren väger in de betydelser som kommer av situationen dels då författaren skrev texten och dels då läsaren läser den. Den högsta tolkningsnivån i Gunnarssons modell är när läsaren tolkar de konsekvenser som texten bör leda till.

Gunnarsson har från ett lingvistiskt perspektiv studerat läsning och beskriver hur inkommande information bearbetas beroende på vilket mål som finns med informationsinhämtandet. Gunnarssons modell beskriver på ett enkelt sätt dels att det finns olika lässituationer och dels att dessa leder till olika slags bearbetning av det lästa. I det följande introduceras Ross (i Sjöström, 1999) och Furhammar (1996), som har intresserat sig för läsarens subjektiva bedömning av upplevelsen av det egna läsandet. Detta har lett Ross till att utveckla ett antal teman medan Furhammar har valt att gruppera respondenternas upplevelser i fyra kategorier.

I en studie undersökte Ross (i Sjöström, 1999)⁴ vilken betydelse enskilda böcker haft för läsare. Utgångspunkten var att se om inte det som kallas nöjesläsning också innefattar informationssökning i den betydelsen att läsarens förståelse ökar, att kognitiva strukturer förändras eller att man får vägledning för sitt liv. Intervjuerna analyserades och Ross grupperade dem efter sju teman:

- Uppvaknande/nytt perspektiv/utvidgande av möjligheter
- Identitetsmodell
- Uppmuntran/tröst/styrka
- Samhörighet med andra/medvetenhet om att inte vara ensam
- Mod att förändra
- Erkännande
- Ökad förståelse för omvärlden

Ett annat sätt att redovisa läsarens personliga upplevelse av sin läsning har presenterats av projektet Skriftkultur och mediebruk i nordiska familjer (SKRIN). Det är ett samnordiskt forskningsprojekt där olika mediers och då framför allt bokens villkor skulle belysas. I projektets första del ville man undersöka individens förhållande till text och läsning i ett livsperspektiv. Fyrtioåtta familjer i Norge, Sverige och Danmark intervjuades. Resultaten redo-

⁴ Hela denna redogörelse av Ross temaindelningar bygger på Magdalena Sjöströms (1999) uppsats. Översättningarna är hennes.

visades land för land med en gemensam teoretisk ram som utarbetats i projektet. Det svenska materialet presenteras i en rapport av Sten Furhammar (1996), prorektor emeritus vid Bibliotekshögskolan i Borås. Han delar in läsandet i opersonlig respektive personlig upplevelseläsning samt opersonlig respektive personlig instrumentell läsning.

Furhammars modell nedan bygger på två dimensioner (personlig-opersonlig läsning och upplevelse-instrumentell läsning) och resulterar i fyra kategorier (opersonlig upplevelseläsning, personlig upplevelseläsning, opersonlig instrumentell läsning och personlig instrumentell läsning), beskrivna i termer av ett antal faktorer som står i dikotomiskt förhållande till varandra (t. ex. emotionell-rationell, mångtydig-entydig, osv).

Furhammars kategorier för läsupplevelse

	Upplevelse	Instrumentell
Personlig	emotionell subjektiv mångtydig unik situationell med temporalitet reflexiv	både emotionell och rationell subjektiv och objektiv viss grad av generalitet utpräglat reflexiv icke-situationell
Opersonlig	emotionell känslostyrd entydig situationell men utan temporalitet icke-reflexiv	rationell objektiv och generaliserande icke-situationell icke-reflexiv

Den opersonliga upplevelseläsningen är en läsupplevelse som ger förströelse men inte nya erfarenheter. Texterna är inte mångtydiga och innehållet i läsar-text-relationen är inte unikt. Det gör texterna utbytbara. Den personliga upplevelseläsningen beskriver läsning av texter där läsaren identifierar sig med de fiktiva gestalterna eller ser likheter med sin egen situation. Eller med författarens egna ord, inbjuder texten:

därmed till reflexion och läsaren förstår texten i ljuset av sig själv och sig själv i ljuset av texten. Upplevelsen av texten blir därigenom subjektiv och unik och därför också mera sällan entydig. (Furhammar s 166)

I den opersonliga instrumentella läsningen är texten inte unik och betydelsen av texten är inte beroende av läsarens förhållande till det texten handlar om. I den personliga instrumentella läsningen har texten ofta en terapeutisk funktion och ger generell kunskap och förståelse.

Dessa tre forskningsbidrag, dvs Gunnarsson, Ross och Furhammar, kan med fördel föras samman för att ge en nyanserad och sammansatt beskrivning av läsningens implikationer. Gemensamt visar de på att de faktorer som avgör vilken upplevelse läsaren får av en text kombineras på oupphörligt nya sätt. Den övertikt åt personlig läsning som modellen uppvisar beror på de olika områden forskarna studerat. Gunnarsson har studerat läsning av all sorts text, från bruksanvisningar, skoluppsatser till lagtexter. Ross har intervjuat vana läsare om deras upplevelser av skönlitteratur. Furhammar har intervjuat personer om vad de läser. Det är därför naturligt att Ross teman endast återfinns inom Furhammars personliga kategorier.

Sammodell för avsikt med och upplevelse av läsning

	Upplevelse	Instrumentell
Personlig	<p>Tema Uppvaknande / nytt perspektiv / utvidgande av möjligheter Uppmuntran / tröst/styrka Samhörighet med andra / medvetenhet om att inte vara ensam Mod att förändra Erkännande</p> <p>Läsmål Integrering i egen omvärldsuppfattning Tillämpning på egen situation</p>	<p>Tema Identitetsmodell Uppmuntran / tröst / styrka Mod att förändra Ökad förståelse för omvärlden</p> <p>Läsmål Förståelse av sändarens verklighetsbeskrivning Förståelse av sändarens avsikt med budskapet</p>
Opersonlig	<p>Läsmål Integrering i egen omvärldsuppfattning Tillämpning på egen situation</p>	<p>Läsmål Memorering av textytan Registrering av textens ytstruktur</p>

I de följande två kapitlen används olika teoretiska perspektiv för att problematisera *läsaren* och *texten* som förutsättningar för läsning.

4 Receptionsteori och litteratursociologi: Relationen mellan text och läsare är aldrig densamma och aldrig oviktig

I Gunnarssons modell ovan läggs ingen större vikt vid texten *per se*. Hon ger i sin modell ett antal exempel på olika typer av text. I Furhammars kategorier ovan talas det om att texten i opersonlig upplevelseläsning är utbytbar medan texten i personlig upplevelseläsning är unik. Litteratursociologer sätter in texten och läsaren i ett större sammanhang.

Olika sätt att läsa och skriva är förbundna med olika sätt att uppfatta och tolka världen (Thavenius: 211). Litteraturvetaren Jan Thavenius talar om en syn på läsande som objektivistisk. Läsande är då en neutral process och språket är *ett genomskinligt redskap för kommunikation som i sig inte har någon betydelse*. (a a: 214) Han vänder sig mot en sådan syn. I dag har många i stället en interaktiv syn på läsning. Läsarens tidigare kunskaper och uppfattningar avgör hur texten tolkas (a a: 214 f). Texten är inte objektiv utan föränderlig beroende på läsaren.

Litteraturvetaren Lars-Göran Malmgren (1986) ser litteratur som ett sätt att möta och hantera konflikter som är verkliga i ens eget liv. Texterna ska därför innehålla problematik som är igenkännbar för läsaren. Litteraturupplevelser bär med sig en social förändringspotential. Malmgren (1986) har arbetat som pedagog och det är inom skolan han applicerar sina teorier. Han talar om möjligheten för texter att bli subjektivt förankrade, vilket innebär att de känns igen, erkänns och fasthålls som ett problem. I undervisningssituationen förhåller sig dock elever ofta instrumentellt till texter. Eleven visar utåt ett intresse för texten men är egentligen likgiltig för den. Man vill bara lösa uppgiften (Malmgren: 99f). Detta anknyter till Gunnarssons (1989) läsmål. Men här är det tydligare att samma text kan få olika betydelse beroende på vilken läsning läsaren bestämmer sig för. Grunden för beslutet ligger i den sociala situationen och är kanske inte medvetet för läsaren.

I *Reflekterande läsning och skrivning* (2000) presenterar pedagogen Gunilla Molloy hur hon arbetar med sina elever för att utveckla deras språkliga förmågor. Att kombinera läsande med skrivande är väsentligt för att eleverna ska ta till sig texten och reflektera över den. Men hon påtalar även att läsning kan vara en oreflekterad process. Det går utmärkt att läsa utan att tänka (Molloy: 63).

Ett antal förutsättningar följer alltså med texten, ett antal förutsättningar följer med läsaren. De kan man studera var för sig. Men svar om vad läsningen är finns i relationen dem emellan. Wolfgang Iser är tysk litteraturteoretiker och –kritiker. Han är receptionsteoretiker och intresserar sig för hur texten och läsaren förhåller sig till varandra. Receptionsteori är ett stort fält och behandlar hur läsaren uppfattar en text. Iser menar att om man endast intresserar sig för antingen texten eller läsaren så går man miste om det väsentliga, nämligen interaktionen dem emellan. Det är dock kanske lättare att studera läsaren och texten var för sig. Iser jämför med

hur interaktion sker mellan två personer i ett möte. Man kan aldrig veta hur andra ser en men man tolkar och antar att man vet hur man blir uppfattad. Man vet aldrig hur andra uppfattar en, bara hur de beter sig mot en och det är på detta beteende man grundar sina antaganden. Men man kan aldrig erfara det som den andra erfar. Andras erfarenhet är osynlig för en och det är i denna osynlighet som man bygger sina relationer. Man fyller i tomrummet, det man inte vet, med antaganden om vad den andra menar och tänker. I den fortsatta kommunikationen kontrollerar och korrigerar man hela tiden sina antaganden beroende på hur den andra reagerar. I en text är mycket utelämnat och läsaren måste fylla i tomrummen för att göra texten begriplig. Detta liknar alltså mellanmänsklig kommunikation, ansikte mot ansikte. Det som skiljer en text från ett verkligt möte är att texten inte reagerar beroende på läsarens tolkning. Men texten kontrollerar ändå läsaren.

What is concealed spurs the reader into action, but this action is also controlled by what is revealed; the explicit in its turn is transformed when the implicit has been brought to light. Whenever the reader bridges the gaps, communication begins. (Iser s 34)

5 Filosofi: läsning och utvecklande av empati

I detta kapitel tas den forskning i estetik upp, som specifikt ägnat sig åt känslor som väcks av fiktion. Inledningsvis ges exempel på några filosofers syn på läsning.

David Novitz är filosof och lektor i filosofi⁵ vid University of Canterbury i Nya Zeeland. I en artikel (Novitz, 1998) redogör han för hur man i filosofi sett på skönlitteratur. Under den klassiska tiden i Grekland var Homeros verk en väsentlig del av undervisningen. Via dem fick eleverna grunderna i teologi och etik. Platon menade att litteratur inte var väl lämpat för detta ändamål...

since art merely imitates appearances and plays on the emotions, it is bound to mislead the intellect---, by playing on our emotions and corrupting our character. (Novitz, 1998: 93)

En god författare kan göra en bra beskrivning av förhållanden som han inte vet något om egentligen och litteratur kan därför vara förledande. Aristoteles menade att tragedier gav upphov till medkänsla och rädsla som indirekt får betraktarna att undvika liknande händelser i sitt eget liv. Senare var upplysningstidens filosofer misstänksamma mot författare av fiktiv litteratur. Det påhittade kunde aldrig utgöra en grund för någon kunskap om världen eller moraliska förhållanden (a a: 94). I postmodern filosofi talar man om den formerande kraft som narrationer har om de blir dominerande. Grymma narrationer gör folk grymma, vänliga narrationer gör folk vänliga. Litteratur kan ses som en sorts narration (a a: 96). Det är då enligt Novitz alltså viktigt att människor läser rätt sorts texter, sådana som ger upphov till frågor av moralisk natur. Fördelen med litteratur är inte att läsaren kan tänka över dessa problem utan

it is in this way that literature inclines its readers to test their moral understanding by bringing them to apply it to complex and demanding imaginary situations that have been imagined in fine and nuanced detail. (Novitz, 1998: 97)

Filosofiska texter är alltid av mer generell karaktär och inbjuder därför inte till att på samma sätt enkelt appliceras på läsarens egen vardag (aa: 99).

5.1 Estetik: fiktion och känslor

Estetik är en särskild del av filosofi. Inom denna del av filosofin finns det en diskussion kring fiktion och de känslor som väcks av denna. En fråga man ägnat sig åt är om det är verkliga känslor man upplever för de fiktiva gestalterna man möter i litteratur. Ett svar på denna fråga är *simuleringsteorin*. Teorin behandlas på ett pedagogiskt sätt av Harold (2000), som undervi-

⁵ Novitz är lektor i *philosophy of art*, som är en speciell avdelning inom den filosofiska fakulteten på universitetet. (<philosophy@canterbury:David Novitz>, 2001[www].)

sar i filosofi vid University of Minnesota (Harold, 2000b). När man möter en annan person, verklig eller fiktiv, använder man sig enligt simuleringsteori av föreställningsförmåga om man vill lära känna personens sinne. Man simulerar eller låtsas och skapar en modell av personen som innehåller en uppsättning av åsikter, önskningar och känslor. Det simulerade är offline, dvs det är inte relaterat till vårt agerande på samma sätt som våra egna erfarenheter är. De låtsade, föreställda känslorna har kallats kvasikänslor och liknar de on-line-känslor man har när man inte simulerar. Men de skiljer sig åt på den punkten att de inte är kopplade till handlingar. Simuleringsteorin har sina kritiker. Harold (2000) redogör för kritiken men avfärdar inte teorin. Han pläderar för att känslor, och speciellt empati, för fiktiva gestalter till en del men inte helt kan förklaras med hjälp av simuleringsteorin.

En första invändning som kan göras mot teorin är att om man simulerar när man relaterar till fiktiva gestalter och känslorna är kvasikänslor, så är inte ens känslor för fiktiva gestalter äkta. Eftersom simuleringsteorin även omfattar verkliga människor så skulle det vidare innebära att man simulerar när man känner empati med levande personer. Även denna process skulle ske off-line och resultera i kvasikänslor. Eftersom man faktiskt känner verkliga känslor för andra människor så måste de vara resultat av någon annan process än empati.

Harold menar att empati med verkliga eller fiktiva gestalter innebär att man simulerar, men empati kan ge både äkta och kvasikänslor. Empati är dock inte det enda, eller ens det primära sätt som man upplever fiktion på. Benägenheten att empatiskt engagera sig i litterära gestalter varierar också människor emellan. Harold skiljer på tre närliggande fenomen: identifikation, sympati och empati.

Identifikation: Man har samma känslor, åsikter och önskningar som den observerade. Detta torde inte vara så vanligt förekommande.

Sympati: Man känner oro, sorg eller andra negativt laddade känslor som reaktion på objektets negativa känslor i en svår situation. Sympati...

is a matter of having certain feelings - anxiety, sadness, and so on - that are directed towards another person who is experiencing certain negative feelings. These feelings typically come about as a direct result of concern for the person; they may come on immediately and without warning. (Harold, 2000: 343)

Empati: Omfattar både negativa och positiva känslor. Innebär att man föreställer sig att vara i den observerades ställe med dennas åsikter och önskningar och reagerar känslomässigt som en följd av det. Man behöver inte föreställa sig alla de åsikter och önskningar som den observerade har utan bara de som är viktiga i den aktuella situationen. Empati är möjlig om det finns någon gemensam erfarenhet. Ju mer man har gemensamt med den observerade, desto djupare blir den empatiska upplevelsen. Det finns alltså olika grader av empati.

Harold nämner ytterligare två kriterier som måste vara uppfyllda för att det ska vara fråga om empati. För det första måste det gå att verifiera alternativt vederlägga om man har lyckats i sin empatiska ansträngning. Är det rätt känsla man känner, d v s är det samma som den observerade känner? För det andra måste man bli motiverad att ingripa i situationen för att det ska vara

fråga om empati. Hur passar då dessa två kriterier in när det gäller fiktiva gestalter? Eftersom en fiktiv gestalt inte är verklig, hur kan man då veta att känslan är rätt? Varje läsare kan ju lägga sin egen tolkning och hur kan man då förkasta eller bekräfta den? Harold menar att det specifika med litteratur är att den finns i en publik sfär och att det finns vedertagna metoder för att samtala kring litteratur. På så vis kan man i diskussion komma fram till vilka tolkningar som är möjliga. Han menar dessutom att det i verkligheten inte är lättare att avgöra om man lyckats känna samma känsla som den observerade. När det gäller möjligheten att ingripa i situationen så är det väsentliga inte huruvida det är praktiskt möjligt eller ej. Det viktiga är att man upplever en önskan, känner sig motiverad att ingripa.

Simulerade och äkta känslor är inte klart åtskilda.

... (S)imulation is not separate from real feeling in this way; it is messy, and the simulated emotions of others can sometimes 'infect' us and produce genuine emotion. (Harold, 2000: 353)

Harold (2000) menar att empati innehåller både simulerade och äkta känslor och att de senare ibland följer av de förra. Detta kallar han *spillover*. Den känsla som "spills over" behöver dock inte vara samma känsla som man föreställt sig. Som exempel tar han en person som en kväll tittar på *När lammen tystnar*. Efter filmen försäkras sig personen om att dörrarna är låsta och fönstren stängda och han/hon har sedan svårt att sova. Det beror inte på att personen är rädd för mördaren i filmen. Han/hon simulerade under filmens gång en rädsla för mördaren och denna simulerade känsla har spillts över och gett upphov till en känsla av allmän oro.

Simuleringsteoretikerna menar att känslorna inte är verkliga utan pseudokänslor. De verkar offline, vilket innebär att man inte reagerar på dem som man skulle ha gjort om de var verkliga, online. Man kan bli uppskrämd och rädd av t ex en beskrivning av ett hemskt monster. Men man försöker inte ta sig därifrån, eftersom man vet att monstret inte finns och alltså inte kan göra en någon skada.

Litteraturkritikern Harding (1962) har definierat en betraktare som en person som utmärks av att vara närvarande i en situation och av att värdera situationen han betraktar. Många gånger påverkar situationer där man "bara" är betraktare oss mer än de där man medverkar, eftersom man har lite distans till förloppet och därför får en helhetsbild av det.

Besides looking on at events in progress we can be spectators in memory or imagination of things past and things anticipated; further, we can release our imaginings from practical limitations and consider what might have been and what might be if the restrictions of reality were suspended. (Harding, 1962: 136)

En läsare är en betraktare inte av ett verkligt utan ett representerat, ett imaginärt händelseförlopp. Fiktion är en kommunikativ konvention.

Fiction has to be seen, then as a convention, a convention for enlarging the scope of the discussions we have with each other about what may befall (a a: 139)

Att läsa är inte en fråga om identifikation eller att få ställföreträdande upplevelser. Läsaren är aktiv i sitt läsande och tar ställning till om han accepterar författarens argument. Läsaren kan bli empatiskt engagerad i, känna beundran för, eller känna igen sig i någon av de fiktiva gestalterna. Men det är inte fruktbart att tala om det som identifikation.

Genom att läsa får man en uppsättning kvasierfarenheter. Läsaren som betraktare...

not only enters into the experience of the participants but also contemplates them as fellow-beings. It is an elementary form of onlooking merely to imagine what the situation must seem like and to react with the participant. The more complex observer imagines something of what the participant is experiencing and then reacts to him, for instance with pity or joy on his account. (a a: 145)

Författaren skapar karaktärer för att använda i sitt verk, sin kommunikation med läsaren.

Many readers, even educated readers, fail to hold this fact clearly in mind and they retain traces of the naïve view of the personae as real people, wanting to speculate for instance about the influences that made them what they are when the story opens or what will become of them after it ends. The more sophisticated reader knows that he is in social communication of a special sort with the author, and he bears in mind that the represented participants are only part of a convention by which the author discusses, and proposes an evaluation of, possible human experience. (a a: 147)

6 Sammanfattning och analys av den teoretiska delen

I den teoretiska undersökningen har litteratur från flera områden gått igenom. För en definition av begreppet empati har Davis (1996) organisatoriska modell använts. Den beskriver empati som ett komplex som går från individens och situationens förutsättningar via olika alltmer avancerade kognitiva processer, som får effekter dels inom personen i form av känslor och dels gentemot andra personer i form av agerande.

Därefter följde ett kapitel där läsning definierades från skilda perspektiv. Gunnarsson (1998) har konstruerat en modell av läsande som visar hur läsande sker på olika sätt beroende på situation och typ av text. Ross (i Sjöström, 1999) och Furhammar (1996) har genom intervjuer försökt nå vad människor får ut av sin läsning. Ett antal kategorier och teman har därefter konstruerats för att beskriva dessa upplevelser av läsning. En modell har sammanställts med dessa tre forskares bidrag kring läsarens avsikt med sin läsning. I litteratursociologi ses läsande i ett socialt perspektiv. Malmgren (1986) menar att läsande har en potential att skapa vilja till förändring av de verkliga villkoren. Thavenius (1995) poängterar att läsande inte är en neutral process. Läsarens tidigare erfarenheter färgar av sig på hur man uppfattar en text. Detta är något som receptionsteoretikern Iser (1989) studerat. Läsande är en interaktiv akt där det är det som sker mellan läsaren och texten som är själva läsningen.

I den gren av filosofi som kallas estetik har man ägnat sig åt att undersöka om de känslor man känner inför fiktiva gestalter är verkliga eller ej. Om de inte är verkliga, är läsarens empati inte heller verklig. Simuleringsteorin i sin mest renodlade form menar att det inte är verkliga känslor läsaren känner för de fiktiva gestalterna. Harold (2000) presenterar en modifierad version av simuleringsteorin, som innebär att empati innehåller både verkliga och simulerade känslor. Harding (1962) invänder mot tanken att man när man läser identifierar sig med de fiktiva gestalterna. Läsande är, menar han, en konvention för kommunikation, där läsaren är aktiv och hela tiden tar ställning för eller emot författarens argument. Det är aldrig fråga om identifikation utan ett engagemang som även kan innehålla empati för de fiktiva gestalterna. Men det är med författaren som läsaren kommunicerar.

Uppsatsens teoridel började med en definition av begreppet empati och har via olika teorier om läsning nått till estetikens diskussioner kring om litteratur väcker riktiga känslor. Undersökningens frågeställningar ska åter fokuseras och svar på de tre första av dem kan nu ges.

Vad är empati? Går det att hitta en bra definition av empati?

Det finns en mängd definitioner av empati som verkar vara motsägelsefulla, då en del ser empati som något intellektuellt och andra ser det som något affektivt. Vidare skiljer sig definitioner åt när det gäller om det är en process inom en person eller om empati även innefattar handlingar. Genom att använda Davis (1996) organisatoriska modell av empati definieras empati på ett inklusivt sätt. I modellen ryms flera synsätt, då Davis ser empati som ett

komplex där de enskilda delarna har sina karaktäristika. Man kan titta på förutsättningar för empati, empatiska processer och interpersonella samt intrapersonella effekter.

Vad är läsning? Vad menas med att läsa, är det en entydig eller differentierad verksamhet?

Inte heller läsning är lätt att definiera. Läsning är inte en företeelse utan en högst varierande aktivitet beroende på situationen, texten och läsaren bland annat. En modell har lagts fram där ett antal forskares bidrag har sammanställts för att demonstrera ett antal angreppssätt på hur man kan se på läsningens mål och effekter utifrån läsarens perspektiv.

Kan läsning av skönlitteratur påverka den empatiska förmågan?

Med Davis (1996) modell som utgångspunkt kan analysen börja med förutsättningarna för empati. Betydelsefulla förutsättningar finns både hos individen och i situationen. Individer är olika disponerade för empati. Det kan givetvis läsande inte ändra på. Men en annan förutsättning hos individen är vilken vana man har från liknande situationer. Här finns således ett belägg för att empati kan tränas. Om en individ vid ett tillfälle har upplevt att läsning har påverkat hans/hennes empatiska förmåga, så är det en del av en inlärningshistoria som nya lästillfällen kan falla tillbaka på. Harding (1962) talar också om hur vana läsare får ett annat utbyte av sitt läsande än mindre erfarna läsare.

När det gäller de förutsättningar som finns i situationen, så visar Gunnarsson (1989) hur viktig läsarens motivering är för läsandet. Målet för läsningen spelar in på vilken nivå av texten som läsaren kodar av och tolkar. Att den sociala situationen på en nivå utöver individens kontroll också påverkar läsningen talar Malmgren om. Hans erfarenheter är hämtade från skolan och han menar att elever många gånger läser en text på ett instrumentellt sätt, för att de måste. De tar då inte till sig den frigörande potential som finns i att låta en text påverka en personligt. Eftersom eleverna uppfattar att ett personligt läsande är önskvärt, ger de sken av en sådan läsning. De olika läsnivåerna väljer man som läsare automatiskt, men läsaren kan alltså manipulera vilken typ av läsning man är involverad i, om det kan anses ge fördelar.

Det blir då uppenbart att man inte kan ålägga någon att läsa för att läsaren ska bli mer empatisk. Ett personlighetsutvecklande mål för läsning kan inte vara påtvingat utan måste vara självvalt för att det ska fungera. Iser (1989) visar att läsning är något som sker mellan läsare och text. Eftersom texten i och för sig kan vara densamma men läsaren aldrig är det, tiden går och samma situation aldrig återkommer, så är läsningen ständigt föränderlig. Texten är givetvis väsentlig. Novitz (1998) menar till och med att man ska vara mycket noga med vilka texter man läser eftersom de påverkar läsaren.

När det gäller processer så är det de avancerade kognitiva processerna som kommer ifråga när det gäller läsning. Det är här som kärnan finns till frågan om läsning kan utveckla den empatiska förmågan. Det är dels den språkligt medierade associationen och dels rolltagande. En språkligt medierad association är när subjektet via ord får information om objektet. Subjektets egna tankar, minnen och associationer ger en reaktion hos subjektet. Om subjektet i sin läsning har som mål att förstå författarens verklighetsbeskrivning (Gunnarssons läsmål 3) eller integrera textinnehållet i sin egen omvärldsuppfattning (Gunnarssons läsmål 5), så kan läsningen sätta igång en empatisk process. Om läsaren har något av ovanstående mål eller att tillämpa textinnehållet på sin egen situation (Gunnarssons läsmål 6) som mål för sin läsning, så

kan läsaren gå in i en rolltagande process. Vid rolltagande använder man sin fantasi för att försöka förstå och leva sig in i en annan människas situation. Simuleringsteoretikerna har menat att den empatiska förståelse man har för fiktiva gestalter inte innefattar äkta känslor. En eventuell träning i empati via läsning skulle då inte ha någon betydelse för den empatiska förmågan gentemot levande människor. Harold har dock argumenterat för att empati för fiktiva gestalter innefattar både kvasi- och äkta känslor. Det är enligt Harding inte fråga om att läsaren identifierar sig med personerna som man läser om utan om en speciell sorts kommunikation där man för en sorts samtal med författaren via de fiktiva gestalterna. Texten är ett slags fönster där man åser skeenden och kan dra lärdom av dem. Man får i läsningen ett antal upplevelser som man inte skulle ha haft annars och som man inte alltid önskar att vara med om annat än som betraktare.

När läsaren möter texten med mål att ta den till sig på ett djupare plan som beskrivits ovan, kan det leda till olika slags effekter. De kan vara känslomässiga och i så fall av två slag: antingen är känslorna desamma som de som beskrivs i texten eller så är de en reaktion på texten. En effekt av ett rolltagande är interpersonlig precision. Det innebär att man på ett korrekt sätt kan bedöma den fiktiva gestaltens tankar och känslor. Slutligen kan man med tillskrivande omdömen förstå varför en person uppför sig som den gör.

Uppsatsens hypotes

I denna analys så har uppsatsens hypotes indirekt visat sig vara giltig. Någon samlad teoretisk grund för påståendet att läsning av skönlitteratur utvecklar den empatiska förmågan har inte kunnat påvisas. Att det inte gått att finna denna teoretiska grund är dock inte detsamma som att sambandet inte finns. Genom att ställa samman Davis organisatoriska modell av empati med olika modeller för läsning så har en teoretisk ram presenterats som ger flera argument för att läsning av skönlitteratur kan påverka den empatiska förmågan.

För det första så går empati att träna. För det andra så har empati en kognitiv sida och därför kan den stimuleras av läsning (betraktad som en kognitiv aktivitet). För det tredje så har det konstaterats att de känslor som läsningen väcker visserligen inte alltid är äkta men de kan även vara det och är därför tillämpbara på levande människor. Således kan läsning av skönlitteratur träna den empatiska förmågan så att den utvecklas och sedan visar sig i en utvecklad empatisk förmåga hos läsaren. Det finns dock ett antal förutsättningar som måste vara uppfyllda. Läsaren måste först och främst vara motiverad och ha som mål att läsningen ska ha en påverkan på ett personligt plan. Läsaren måste ha utvecklat sina läsnivåer och sin texttolkningspotential så att han eller hon kan välja en nivå som är anpassad för målet.

7 Resultat: Praktik

I denna del av uppsatsen redovisas resultaten från den undersökning som gjorts av hur människor som arbetar med läsande ser på relationen mellan läsande av skönlitteratur och utvecklandet av empati. Innan intervjuresultaten läggs fram ska core curriculum vid Internationella Handelshögskolan i Jönköping och Stiftelsen Abrahams Barn presenteras närmre. Jag har intervjuat en person från respektive verksamhet, som finns dokumenterade i några publikationer.

Core curriculum

En av respondenterna, L A, har vid Internationella Handelshögskolan, IHH, i Jönköping initierat en obligatorisk kurs för det affärsrättsliga programmet, där läsning av skönlitteratur är centralt (Alsheimer, 2000). Kursen har som mål att:

..bilda studenterna och få dem att växa som människor så att de på ett ansvarskännande och aktivt sätt skall kunna fylla sin plats som upplysta medborgare i en rättsstat och en demokrati (a a: 86).

Under utbildningens åtta terminer ska studenterna läsa 120 böcker som är samlade under olika teman. Det är facklitteratur i samhällsvetenskap och historia samt skönlitteratur. Vid ett antal seminarier träffas man och diskuterar olika frågor. Vid varje termins slut har man en skriftlig tentamen, där studenterna ska utreda en fråga och då använda sig av den lästa litteraturen. Högskoleverket har gjort en utvärdering av kursen genom att intervjua tolv studenter om sina erfarenheter av den. Studenterna är mycket positiva överlag. Det finns en viss kritik att det är lite för lite tid för att läsa litteraturen. Någon tycker också att föreläsaren är alltför dominerande och att hans kunskap gör att många har så stor respekt för honom att man inte vågar sig in i en diskussion. I utvärderingen konstaterar man att studenternas empatiska förmåga ökat. Kursledarens egen bedömning är bland annat också att studenternas förmåga till empati har ökat (Alsheimer, 2000: 87). Det ökade förmågan till empati kan konstateras i elevernas essäer. (L A, personlig kommunikation)

Abrahams Barn

Abrahams Barn är en religiöst och politiskt obunden stiftelse, som startade 1991. Stiftelsen tillkom på initiativ av lärare vid Rinkebyskolan, som regrade på att man i årskurs nio undervisade om islam och judendom som främmande religioner. Vid den tidpunkten var ungefär hälften av skolans elever muslimer. Många elever hade personliga erfarenheter av religiöst grundad förföljelse. Det fanns således en önskan om att hitta gemensamma utgångspunkter. Man började därför tala om de berättelser som är gemensamma för judendom, kristendom och islam. Det är texter i det kristna Gamla Testamentet, den hebreiska bibeln och delar av Koranen om exempelvis Abraham, Isak, Jakob, Ismael (Rosenblad, 1994: 8).

I arbetet med de religiösa berättelserna använde man en metod där eleverna skulle identifiera sig med en av karaktärerna, ta en roll. Metoden har inspirerats av religionspsykologen Hjalmar Sundéns rollteori⁶. Teorin är ett försök att ge en förklaringsgrund till den relation en religiös person har till sin religion. Man gav detta första projekt, som man fortfarande arbetar med, namnet *Våra gemensamma rötter*. Erfarenheterna från detta var så goda att man bestämde sig för att överföra metoden till barn- och ungdomslitteratur. Då arbetade man med Förenta Nationernas barnkonvention. Arbetet med barnkonventionen har även resulterat i en bok; *Från Alfons till Dostojevskij* (1999). Abrahams barn finns på Rinkeby bibliotek och har en egen boksamling där.

7.1 Intervjuer

Jag har valt att särskilt intressera mig för personer som kanske inte alltid själva arbetar direkt som förmedlare, men som kan anses verka opinionsbildande inom området läsande. Av praktiska skäl har det inte varit möjligt att träffa alla för intervjuer utan i två fall har frågor och svar förmedlats via elektronisk post. Intervjuerna kommer att till den största delen redovisas var och en för sig. (Intervjuplanen finns i bilaga 1.)

Svaren på en fråga⁷ var dock så lika att jag väljer att föra samman dem och presentera det före resten av intervjuerna. Det är svaren på frågan om läsning som företeelse alltid är densamma. Alla respondenter som besvarat frågan⁸ är överens om att läsning är olika beroende på vilken texten och situationen är. I min fråga nämner jag tre exempel: en elev som pluggar in en text för ett förhör, en allergiker som läser en innehållsdeklaration, en far som läser en godnattsaga för sitt barn. Så här kommenterar en av respondenterna exemplet:

Pluggar man då är det att lära sig nyckelorden. Är man allergiker så läser man för att man är intresserad och man har saker att hänga upp det på. Så därför känner man igen saker. Och pappan läser ju för barnet mer än vad han läser boken, tror jag. För där är det själva förmedlandet som är viktigare än innehållet. För honom. (F R)

7.1.1 Intervju med T S, bibliotekskonsulent på Statens Kulturråd

Arbete och utbildning

T S är bibliotekskonsulent på Statens kulturråd i Stockholm. Hon är beteendevetare och har haft olika befattningar på kulturrådet. År 1995 började hon arbeta på avdelningen för litteratur, bibliotek och kulturtidskrifter. Sedan ett par år arbetar hon som handläggare för litteraturstöd till barn- och ungdomslitteratur och för bidrag till läsfrämjande verksamhet. Kulturrådet arbetar opinionsbildande. Bland målen för verksamheten finns att förbättra tillgången på litteratur ute i landet och att se till att intresset för läsning ökar. Kulturrådet uppmuntrar goda initiativ och samverkan inom läsfrämjande.

⁶ Hjalmar Sundéns utifrån socialpsykologi utvecklade rollteori finns i hans bok *Religionen och rollerna : ett psykologiskt studium av fromheten*, som utkom första gången 1959.

⁷ Fråga 8 i intervjuplanen, se bilaga 1.

⁸ Denna fråga besvarades endast i de traditionella intervjuerna.

Definition av empati

T S:s definition på empati är: förmågan att kunna sätta sig in i en annan människas situation. Hon ser det som en känslomässig förmåga som kan men inte behöver innefatta handlingar. Förmågan är föränderlig. Vid svåra förhållanden kan man låta bli att vara empatisk för att orka med.

Definition av läsning

Läsning har enligt T S tre olika nivåer. Den första är när man lär sig att bokstäverna bildar ord. Den andra nivån är när man läser det som står och den tredje nivån är när man fyller i det som inte står.

Man har olika sätt att läsa beroende på omständigheter och vilken sorts text det är. När man läser för att plugga in en sak då läser man med utsidan av hjärnan. --- Så man försöker kalkera det, på nåt sätt med utsidan av ögonen. Men det går aldrig in. Ja, det kan det ju. I bästa fall så gör det ju det. Men om man har den avsikten nu ska jag banne mig komma ihåg det här. Då får det liksom ingen resonansbotten, kan jag tänka mig.

T S vänder sig mot vad hon kallar för en instrumentell syn på läsande, där läsandet ses som något som är nyttigt på olika sätt. Hon vill se läsning av skönlitteratur som något som ger upplevelser av lust och glädje. Om det eventuellt är utvecklande för personen så är det bra, men det ska inte vara orsaken till att man läser.

Men det kan inte vara det som är meningen. Att det förväntas av en att man ska få nåt som man kan använda för att man ska bli en bättre samhällsmedborgare. Det vill jag inte riktigt gå med på. Det är för ens egen skull.

Samband mellan läsande och utvecklande av den empatiska förmågan

T S betonar att hon inte själv är förmedlare utan att hennes tjänst är av mer administrativ karaktär. Hon menar därför att hon inte har någon yrkesmässig ståndpunkt vad gäller sambandet mellan läsande och utvecklandet av den empatiska förmågan.

Det är klart att jag har någon slags personlig uppfattning men jag har ingen yrkesmässig ståndpunkt. Det är inte så här att jag tycker att man automatiskt blir en bättre människa för att man läser böcker, Det finns gott om skitstövlar som läser böcker. Utan när jag pratar för läsning, hur viktigt det är med barnlitteratur, så brukar jag ta ett större grepp på det, så att det är en demokratifråga. Det är viktigt att barn får ett språk. Att man får ett språk som man kan behandla på det sätt som man önskar.

För språkutvecklingen är kontakten mellan vuxna och barn viktig.

Interaktionen mellan föräldrar och barn, där börjar man. Och sen ska man inte släppa det. Och skulle man inte ha fått det så kan man ändå göra något åt det. Det är därför det är så viktigt med förskola och skola. Och det är kanske ännu viktigare än det här med boken som verktyg. Det är bara ett verktyg. Det som är ännu viktigare är det här med interagerandet mellan människor. Man ser barnet. Det gör man ju i den situationen när

man läser för dem. Det tror jag på. Det tror jag är ett grundläggande mänskligt behov att bli sedd.

Det kan inte finnas något bättre sätt att tillägna sig ett språk än genom berättelser och historier, menar T S.

Och det behöver inte ens vara läsa svart text i en bok utan det kan också vara berättelser som man får på annat sätt. Man får ett rikt språk, vänjer sig vid ett stort ordförråd. Man lär sig förstå olika stämningar och olika världar.

Vidare tror T S att det när det gäller läsning är viktigt att man själv skapar bilder i huvudet utifrån det man läser.

Vem eller vad har påverkat synen på sambandet mellan läsning av skönlitteratur och utvecklandet av den empatiska förmågan?

TS:s tankar kring läsande har påverkats från flera håll. Att själv ha känt läsglädje är en del. När hon studerade pedagogik så blev språkets betydelse tydlig för henne och hur viktigt det är att börja arbeta med språket redan när barn är mycket små.

7.1.2 Intervju med I N, litteraturpedagog vid Svenska barnboksinstitutet

Arbete och utbildning

I N är litteraturpedagog på Svenska barnboksinstitutet, SBI, i Stockholm. Hon är utbildad lärare i svenska och samhällsorienterade ämnen på högstadiet. I N arbetade som lärare i tjugofem år innan hon började på SBI 1994. Som litteraturpedagog arbetar hon med information och stöd till personal inom skolan när det gäller läsande. I N ansvarar även bl a för Läs2000!, ett läsfrämjande nätverk för Sveriges kommuner.

Definition av empati

I N:s definition av empati är: *en förmåga att leva sig in i en annan människas situation och även känna.* I samtalet omdefinierar hon sin syn på empati från att tidigare ha sett det som enbart en känslomässig till att även vara en intellektuell förmåga.

Ja, när jag tänker efter nu, så måste det finnas någon slags analys också, att kunna se, tydligt se en situation, att känna hur det är och kanske till och med vilja gripa in i ett skede. Då är man empatisk.

Empati är en inlär, föränderlig förmåga.

Jag tror att det måste vara inlärt. Den lilla människan är oerhört kompetent. Men hon måste också ha vägledning. Det är ett växelspel.

Definition av läsning

I N säger att hon...

ser läsning som en process som börjar tidigt och som pågår hela livet. Man tränar med kroppen och man måste också hela tiden träna för att utveckla sin läsning. Annars stagnerar man.

Läsning kan ske på många olika sätt, läsning är svårt att definiera, I N föredrar att ge en mer praktisk beskrivning. Det finns flera förkunskaper för läsning. Att veta hur man bläddrar i en bok, vad som är början och slutet på boken. Att se text och att höra text läsas är förförståelse för läsning. Den som har haft böcker och tidningar i sin omgivning har ett försprång före den som inte mött text i någon större omfattning.

Barn kan tidigt läsa ord som bilder, helordsbilder. Ragnhild Söderbergh, professor emerita i barnspråk, har arbetat mycket med helordbilder. Barn kan läsa ord som refererar till näraliggande saker som de har känslor inför, t ex mamma, pappa, sitt eget namn, syskons namn och favoritleksakens namn. Det är inte själva bokstäverna de läser utan hela bilden av ordet, inklusive ramen. På Öjaby förskola i Växjö lär man barn att läsa från tre års ålder. Det är då helordsbilder man arbetar med till en början.

I N talar även om läsforskaren Mats Myrberg, som i sin forskning försökt komma fram till hur man kan undvika läs- och skrivsvårigheter. Hans metod innebär att man går från det stora till det lilla. Först får barn se att det man läser är en text. Texten består av olika meningar. När barnet är moget visar man att en mening består av ord och att det finns punkter. Slutligen visar man att orden är uppbyggda av bokstäver. Öjaby förskola tillämpar även detta tillvägagångssätt i sin pedagogik.

Att läsa bokstäver är ett senare stadium. Många barn har svårt att inte koppla ihop ords utseende med vad de representerar. De kan exempelvis tycka att orm eller tåg borde vara långa ord. Ingvar Lundberg har utvecklat Bornholmsmetoden, där barn arbetar med ord och rytm. För att ordens konstruktion med olika stavelser ska bli tydlig, får barnen klappa för varje stavelse. Om man tränar barn med Bornholmsmetoden lär de sig att läsa fort.

Olika sorters text läser man på olika sätt, man har olika tekniker som t. ex. skumläsning för att snabbt hitta något viktigt. I skolan arbetar man därför med att eleverna ska få möta varierande texter för att träna olika sorters läsning. Både Lennart Lundqvist och Mats Myrberg har skrivit om den skillnad som kan finnas mellan att läsa och att förstå.

För nybörjarläsaren är det så pass svårt att läsa, så man kan inte lära sig att förstå texten samtidigt som man kodar av den. Det är först ett senare steg.

I N har skrivit en lärobok i svenska och, sedan hon började på SBI, två böcker om läsande. I Ns tankar kring läsande handlar om att en bok ska bearbetas på många olika sätt. Det kan vara samtal, dramatiseringar, att man skriver läsdagbok eller ritar. Man utgår från boken och använder den som inspiration. I N har sammanställt ett läsalfabet med olika förslag till övningar på alfabetets bokstäver (Norberg, 2001). Genom att använda många olika sätt kan personer med olika sorters förmågor tillgodogöra sig boken på ett sätt som passar dem.

Samband mellan läsande och utvecklande av den empatiska förmågan

Inför intervjun har I N förberett sig och ritat en tankekarta som hon använder sig av för att beskriva sin syn på empati. När jag via e-post tog kontakt med henne hade hon direkt tänkt att läsande självklart utvecklar den empatiska förmågan. Men när hon började reflektera kring det blev svaret inte lika givet. Med hjälp av tankekartan inleder hon intervjun med att berätta om de olika förutsättningar som behöver tillgodoses för att ett barn ska utveckla sin empatiska förmåga. Empati är kopplat till känsloliv och därför måste barnet ha fått utveckla sitt känsloliv. Då ser I N att relationen till vuxna är väsentlig, att barnet har bekräftats och bemötts på ett sätt som har givit barnet en självkänsla. Det är viktigt att barnet har fått uttrycka sina känslor och fått hjälp att verbalisera dem. Särskilt åren fram till och med tre år är viktiga för barns utveckling, menar I N.

Föräldrar och andra som har med barn att göra måste informeras om att det är jätteviktigt vad man gör för barnen. Man ska läsa mycket för barnen, lyssna på barnen, prata med dem, sjunga. Det är då när barnen är mycket små, som man kan utveckla någonting. Empati för andra människor tror jag man kan utveckla på många sätt. Språket utvecklas i samspel med vuxna. Säkert är det samma sak med känslor.

Barnet interagerar med sin omgivning. I samtal med vuxna övas språk och känslor. Samtalet kan röra sådant som händer i barnets liv och barnets reaktioner i olika situationer. Bilder, sånger, film och teater kan också ge upphov till samtal. Berättelser i böcker är naturligtvis också goda utgångspunkter för samtal. Något som boken förmedlar på ett specifikt sätt enligt I N är att barnet blir uppmärksammat.

Jag tror också att det är viktigt att man som litet barn blir sedd. Hur ska man annars kunna se andra, utveckla empati? Och där kanske boken kan ha den funktionen att man känner sig sedd.

En annan form av samspel är rollekar. Förskolläraren Susanna Ekström menar att barn inte alltid ska leka själva utan att vuxna gärna ska gå in i leken och påverka samspelet. I N påpekar att det finns forskare i pedagogik som säger att alltför individcentrerad undervisning nog kan leda till brist på empati.

De menar, att empati är något som man tränar, som man övar i samspel med andra, i en grupp. Man måste hela tiden utveckla sin empati.

Förutom utvecklingen av känslor och samspel av olika slag ser I N även tid som en viktig faktor för utvecklandet av empati. Mycket sker alltför fort. Tid för reflektion är nödvändigt för att utvecklas känslomässigt.

Vad det konkret är som händer som utvecklar empati när man läser handlar om de frågor läsaren ställer till texten. För att empati ska utvecklas när man läser behöver läsaren vara nyfiken och fråga sig varför de fiktiva gestalterna agerar som de gör. I sökandet efter svar på frågorna utvecklas den egna empatiska förmågan, menar I N. Hon betonar att detta är vad hon själv tror och inget hon har belägg för.

Vem eller vad har påverkat synen på sambandet mellan läsning av skönlitteratur och utvecklandet av den empatiska förmågan?

De lärare som I N hade, framförallt en på gymnasiet, och hennes mormor, som också var lärare, har betytt mycket för hur I N ser på sambandet. Sedan har en annan pedagog som hon skrivit en lärobok tillsammans med varit viktig liksom alla elever som I N mött genom åren.

7.1.3 Intervju med F R, pedagog på Abrahams Barn

Arbete och utbildning

F R är statsvetare och sedan fyra och ett halvt år arbetar hon på Abrahams Barn. Förutom F R, som arbetar på heltid, finns en bibliotekarie som arbetar ungefär halvtid som koordinator för stiftelsen samt en gymnasielärare som arbetar 25 % för Abrahams barn.

F R föreläser om Abrahams Barns egen metod och de olika arbetsmodeller man utarbetat för lärare och bibliotekarier. Man anlitas exempelvis för studiedagar som rör skolans värdegrund. F R utarbetar även nya modeller. Arbetsgången är då att hon själv eller någon lärare har ett önskemål om ett ämne som man vill arbeta med. F R gör modellen och testat den sedan i en klass. Abrahams Barn har kontakt med flera lärare som gärna är med och provar ut arbetsmodeller. Efter att modellen har testats en gång, modifieras den och ingår därefter i det utbud som Abrahams barn erbjuder.

Definition av empati

Före intervjun har F R inte formulerat vad empati består av utan det är i samtalet som hon utvecklar sina tankegångar.

– *Hur skulle du definiera empati?*

– *Medkänsla med andra, tror jag. Ja, medkänsla men det är fortfarande i respekt, det är inte tycka synd om och sånt utan det är att känna med.*

– *Så det är känslomässigt?*

– *Jag skulle nog tro det, ja. Det här har jag aldrig funderat över (skratt)*

– *Nej, är det man, är det inom personen eller är det även vad man gör, saker alltså handlingar?*

– *Handlingar är väl i så fall skapade av känslan. Jag tror känslan är det första.. Att känna med någon. Sen kan man ju möjligen då, känner man empati för någon kanske man sen gör något men det är i så fall ett andra steg. Det vet jag inte om jag skulle kalla för empati i och för sig. Nej, jag tror det är känslan.*

– *Ja, är det medfött eller inlärt?*

– *Jag tror att det är både och.*

Empati kan man förändra så att man blir mer men inte mindre empatisk. F R tar även upp att empati handlar om delaktighet.

Jag tror att empati har att göra med att man känner att man är med. Vad spelar det för roll vad jag gör i fall allt redan är förutbestämt? Du gråter nu, men det går över. Sådär. Men om det är jag som påverkar vet jag att det är mitt fel.

Definition av läsning

Läsning är svårt att definiera, det är en upplevelse, det är också att lära sig något. Ibland är det ett nöje, ibland är det något man är tvungen att göra. Läsningen beror därför mycket på vad och varför man läser.

F R berättar om *Nämen Benny*⁹, en barnbok som hon tycker ger en bra beskrivning av vad en bok kan ge sin läsare:

För boken handlar om grisen som har en lillebror och lillebror skriker och så får lillebror en napp. Sen så vill Benny ha nappen, så att han tar med lillebror ut, tar nappen och så springer han iväg på massor av äventyr och han blir jagad av otäcka killar och det är en hund som räddar honom och det händer massor av saker. Och sen kommer han hem, stoppar tillbaka nappen i lillebrors mun och går in. Och så säger mamma : "Vad bra att du har varit ute med lillebror." Och i hans värld har han inte alls varit ute med lillebror, för han har upplevt massor med saker. Den boken tycker jag beskriver livet så bra. Och läsning också för den delen.

IE-metoden

Metoden som man utvecklat kallas IE-metoden, *Identifikation ger empati*. Den går ut på att man vid läsning av en text identifierar sig och blir en av gestalterna. Med det som utgångspunkt arbetar man med det lästa på olika sätt. IE-metoden innebär att eleverna läser texten en gång i skolan eller om det är en längre bok, får de ett kapitel i hemläxa. Från den kända texten har läraren och F R gemensamt valt ett eller ett par korta stycken som innehåller ett dilemma. Eleverna får därefter i uppgift att bli en av personerna i textstycket och att skriva utifrån det. När man ber eleverna att bli en av karaktärerna skapar man en närhet som är väsentlig. Om man bara ska beskriva hur de olika personerna känner så håller man det ifrån sig själv. Som exempel ger F R när man arbetar med *Alfons och odjuret*, en bok där Alfons slår Lillkillen när de ska spela fotboll. Det är en skillnad mellan att skriva Lillkillen kände sig ledsen och att skriva jag är Lillkillen och jag är ledsen.

Och alla människor har någon gång varit utsatta för det på ett eller annat sätt. Man har känt sig orättvist behandlad. Då kan man använda sina egna erfarenheter och beskriva hur Lillkillen känner sig. Och även mobbaren har ju nån gång blivit illa behandlad. Och den som då är mobbad eller illa behandlad normalt kan få bli Alfons och kanske föreställa sig att han kanske inte heller är så himla glad, han kanske inte är så nöjd när han har slagit till Lillkillen. För det handlar alltid om att sätt sig i den andras position.

Om man arbetar med en längre bok, kan övningarna varieras så att man ibland dramatiserar en bit eller får skriva repliker eller att man förändrar något i texten och att eleverna får skriva om vad förändringen ger för konsekvenser. Metoden ger eleverna självkänsla och är språkutvecklande.

⁹ I intervjun talar F R om den nya boken *Nämen Benny*, vilket inte är namnet på den nya utan på en tidigare bok om Benny. Den nyutkomna bokens titel är *Jamen Benny*.

Samband mellan läsande och utvecklande av den empatiska förmågan

F R menar att läsning av skönlitteratur utvecklar den empatiska förmågan. Den metod man utvecklat är inriktad på det. IE-metoden bygger på att läsning utvecklar empati.

Det är ju läsning som är en av de bästa sätten att skapa eller öka den empatiska förmågan som vi ser det. Läsning och arbete med det man läser. För det är bearbetning av det lästa också.

F R menar att man när man läser identifierar sig med någon i texten och känner de känslor, som den gestalten känner. På så vis utökas ens register av känslor. Man har varit med om det man läst om och på så vis blir man rikare på upplevelser. Mer precist vad det är som händer från det att man läser till att man utvecklar den empatiska förmågan har inte F R formulerat tidigare. Hon tycker att det är svårt att förklara. Det som är väsentligt är att man när man läser får uppleva känslor som man kanske inte känt tidigare. Minnet av känslan finns kvar och kan aldrig försvinna.

Har du läst om alla de här grejerna eller känt dem, det är det jag menar med leken. Det är ju ett samspel som du också lär dig av. Så finns den delen kvar, så kan man säga.

Vem eller vad är det som har påverkat din syn på sambandet mellan läsande och utvecklande av empati?

För F R innebär arbetet en ständig bekräftelse på att metoden fungerar. Hon ser att barnen blir stärkta i sitt självförtroende och de berättar om hur läsandet har lärt dem att sätta sig in i andras känslor. I sin metod har Abrahams Barn använt Sundéns (1959) religionspsykologiska rollteori och applicerat den på hur man läser skönlitteratur. I läsandet tar man en roll och det kan vara olika roller man tar om man läser samma text flera gånger.

Och han talar just om att, och då handlar det om i relationen till Gud så tar du olika roller. Men det kan du ta i läsandet också. Läser man Emil, så ibland så förstår man ju Emils pappa som låser in honom i snickarbova. Det beror på också hur gammal man är. Och ibland tänker man bara att Emil blir orättvist behandlad.

7.1.4 Intervju med C B, förlagschef på BTJ Förlag

Arbete och utbildning

C B är utbildad bibliotekarie och har arbetat som barnbibliotekarie innan hon började på BTJ för trettio år sedan. Chef för förlaget har hon varit i tio år. BTJ Förlag är ett specialförlag som ger ut material som folkbibliotekspersonal använder i sitt arbete. Exempel på materiel som används för läsfrämjande är foldrarna *Tala med barnen om*, som ges ut fem gånger per år. Varje nummer har ett tema och presenterar litteratur kring temat. I två år har BTJ delat ut fyra stipendier per år till personer eller projekt som har främjat barns och ungdomars läsning. Stipendierna är ett sätt att uppmärksamma det läsfrämjande arbete som sker och att man från BTJ:s sida ser läsning som något viktigt. C B sitter i den grupp om fyra personer som utser stipendiaterna. Det man premierar är nya metoder att arbeta med läsfrämjande.

Definition av empati

Empati är medkänsla. Det är inte medlidande. Det är inte samma sak som medlidande. Det är just det här att man kan tänka sig in i en annan människas situation och att man kan liksom få sitt eget, sina egna rektioner också belysta av det. Eller på något annat vis. Det är ju inte säkert att man förstår den här personen ändå. Men man kan ändå förstå vad det är som driver dem eller vad det är som ja, hur de känner. Det skulle jag nog säga.

Empati är både känslomässigt och intellektuellt. Ett resultat av empati borde vara att man handlar på ett visst sätt för annars är det ju ingen vits med det, tycker C B. Den empatiska förmågan tror C B är medfödd till väldigt stor del, men att man kan lära sig det till en del.

Definition av läsning

Läsning är något C B egentligen aldrig försökt definiera.

Ja det är mer än ett mekaniskt avläsande. Man måste ju förstå innehållet också. Man måste ju både kunna mekaniskt läsa och man måste samtidigt kunna förstå vad där står. Och på nåt vis omvandla, ja man gör ju ändå bilder av det man läser. Det har jag aldrig tänkt på.

Samband mellan läsande och utvecklande av den empatiska förmågan

I sin verksamhet utgår man på förlaget från att böcker utvecklar människor. De tror på att läsning utvecklar den empatiska förmågan.

Ja, vi tror ju på det. Det gör vi ju. Det tycker vi är styrkt av att skolan väldigt mycket arbetar med temaläsning nu. På de bästa ställena, vi tycker ju att det är de bästa ställen i alla fall, så är det ju faktiskt så att de har ersatt läroböckerna med skönlitteratur. Åtminstone då i svenska och historia, geografi så kan man då till mycket stor del använda skönlitteraturen för att ge både kunskap och upplevelser.

Men att läsande inte automatiskt leder till att läsaren blir empatisk tycker C B att hon har märkt flera gånger i sitt liv.

Det är ju inte säkert. Man kan säkert läsa massor av litteratur men inte ta in det. För det fordras någonting mer för att det ska vara empati.

C B kan inte ge någon närmare förklaring till vad det är som händer vid läsningen som utvecklar empatin. Arbetet är mycket mer praktiskt inriktat på BTJ.

Vem eller vad har påverkat synen på sambandet mellan läsning av skönlitteratur och utvecklandet av den empatiska förmågan?

Vad som påverkat uppfattningen om att läsande utvecklar den empatiska förmågan är svårt att säga tycker C B. Influenserna kommer från flera håll, men de egna erfarenheterna från sitt eget och hennes närmastes läsning är viktig.

Det är svårt. Det är ju massor. Det är ju faktiskt hela utvecklingen inom, ja både inom biblioteksvärlden men faktiskt på senare år inom skolan också. Vem skulle det annars vara? Ja, många kollegor som berättar om sitt arbete och så. Min egen erfarenhet är ju ganska. Jag menar den är ju längre bak i tiden, när jag själv hade barn på dagis och gick dit och pratade om barnböcker. Visst, det var ju en respons från de andra föräldrarna då. Men det är ju så länge sedan. Det har säkert påverkat mig. Det har det säkert gjort, min egen... Dels har jag en mor som är bibliotekarie också och dels har vi alltid läst oerhört mycket i familjen...

7.1.5 Intervju med A E, litteraturpedagog i Helsingborgs kommun

Arbete och utbildning

A E arbetar som litteraturpedagog i Helsingborgs kommun. Hennes uppdrag är att verka för att man inom skolans alla stadier, från förskola till gymnasium, arbetar mera och mer medvetet med skönlitteratur. Hon arbetar då med olika former av utbildningar och som resurs och inspiration för pedagoger.

Men huvudpoängen i hela det här jobbet jag har det är ju att man som pedagog alltså lärare själv måste stå för litteraturlusten och lite kunskap för att kunna ge den vidare. Det finns liksom ingen genväg. Utan den vuxna som är närmast barnen måste själv sitta med lusten så att säga.

Tjänsten är en specialtjänst, som har funnits i olika tillfälliga former sedan 1997, men från årsskiftet ska den bli en permanent tjänst. Helsingborg blir då den enda kommun i landet med denna typ av tjänst. A E är litteraturvetare med inriktning mot barn- och ungdomslitteratur.

Definition av empati

A E definierar empati som förmåga till medkänsla. Den förmågan är känslomässig, menar hon.

Jag tror inte att man kan känna med hjärnan. Sedan kan man tänka att det är väldigt synd om människor, som drabbas av saker och ting. Men för mig, ordet empati betyder känsla. Det har med känsla att göra.

Den empatiska förmågan är inlärd och kan alltså förändras uppåt men även nedåt.

Definition av läsning

Som definition på läsning ger A E att tillägna sig en skriven text. För att bli en bra läsare ska man utöva det så mycket som möjligt. För små barn är det viktigt att läsa högt och att samtala.

För då får du ju någon form av förförståelse. Ofta är det ju så att den första texten där man fattar läskoden, där man knäcker läskoden, är ofta en text man har hört många gånger. För den har man hört och man har kanske följt med med fingret, man har sett bokstäverna. Och när man väl begriper hur det hänger ihop, så är det den bekanta texten. Det hjälper ju en väldigt långt. Så ju mer man har lyssnat och varit med och

samtalat, samtalet och att lyssna på högläsning och att lyssna på vuxna som talar ett fullt språk. Det ger ju förförståelse inför läsningen sedan.

När det gäller vuxna läsare så handlar det om att inte fastna i att läsa vissa genrer, som många vuxna gör. Man ska våga pröva det man är ovan att läsa, även om det kräver lite mer arbete.

Samband mellan läsande och utvecklande av den empatiska förmågan

Den spontana reaktionen på om läsning av skönlitteratur påverkar den empatiska förmågan är att den naturligtvis gör det. Men hur sambandet ser ut är svårt att svara kort på, menar A E. Hon vill nämna två aspekter på läsande och utvecklandet av empati. Den första är vad som är specifikt med läsning jämfört med andra medier. A E svarar att det speciella med skönlitteratur är att man måste använda sig själv mer när man läser än när man exempelvis ser på en film. Vad detta mer innebär förklarar hon så här:

Därför att du måste arbeta mer med hjärnan för att tolka en text. Från text till begriplighet så är det längre väg än från bild till begriplighet. Sedan är det så att bilden drabbar dig starkare. Den bilden man får färdig. Så det finns två sidor av det. Det är ju inte så enkelt att det alltid är starkast med en text. För det är det definitivt inte. Det kan ju vara tvärtom. Men det är det att man gör ju bilden själv när man läser och det gör att upplevelsen blir starkare på det sättet. Så att rent tekniskt är det på det viset.

Den andra aspekten är att när det gäller att lära sig om andra människors liv så är egentligen andra medier lika bra som böcker.

Men om man då tittar på det som finns i skönlitteraturen, att man tillägnar sig andra människors öden och faktiskt känner deras känslor. För det är ju det man gör när man läser böcker, man läser ju om andra människor, man går ju in i andra människor och upplever det. Och har man upplevt det, alltså den sidan av den mobbade eller av den misshandlade eller vad det nu kan vara, så händer det ju någonting, förhoppningsvis, att man får en starkare känsla av empati.

Vad det är som händer mer i detalj kan inte A E svara på.

Vem eller vad har påverkat synen på sambandet mellan läsning av skönlitteratur och utvecklandet av den empatiska förmågan?

Läsning av facklitteratur kan bekräfta det som man har upplevt i sin egen läsning av skönlitteratur, säger A E. På frågan om det är någon speciell facklitteratur hon tänker på ges svaret:

Nej, det kan jag nog faktiskt inte säga. Inte spontant. Jag läser ju så oerhört mycket hela tiden så det kan jag inte säga. Någon som berör en väldigt starkt, som väl i och för sig tankarna inte var nya när jag läste, det är Lars Hesslind, göteborgsforskare. Det är ju väldigt berörande böcker så att de stannar kvar. Men han är absolut inte den enda.

7.1.6 Brevintervju med U S, läkare och föreläsare

U S är läkare vid universitetssjukhuset i Umeå. Hon har i flera år hållit föreläsningar för läkarstuderande. Redan innan U S började hålla denna föreläsning hade man ett obligatoriskt avsnitt där man tog upp skönlitteratur (Söderström, 1997). U S har vidgat ämnet och tar även upp konst och musik. Avsnittet innefattar en föreläsning och efter den ska varje student läsa en bok, recensera den och sedan diskutera den i grupp. Titeln på föreläsningen höstterminen 2001 var "Varför skönlitteratur, konst och musik under läkarutbildningen?" Det är ingen traditionell föreläsning. Studenterna lyssnar på musik och diskuterar den, de ser på bilder av målningar som föreställer kvinnor eller män och får diskutera dem. U S läser högt och det är till största delen poesi, eftersom det är så koncentrerade texter. Texterna ska skildra olika faser i livet.

Definition av empati

US definierar empati som *förmågan att leva sig in i en annan människas liv men samtidigt bli kvar i sitt eget*

Samband mellan läsande och utvecklande av den empatiska förmågan

De föreläsningar som U S håller tar inte enbart upp litteratur utan även konst och musik. Dessa uttryck ger möjligheter att förstå andra människor:

att sätta sig in i andra människors sätt att vara, i deras upplevelser, deras sätt att känna, deras sätt att uttrycka sig - och på så sätt skaffa sig erfarenheter långt utöver det man hinner skaffa under sitt eget liv - och i all synnerhet medan man som ung studerar, och sedan plötsligt skall stå där och förväntas vara en "klok" doktor.

När man läser skönlitteratur får man nya erfarenheter. Dessa erfarenheter kan hjälpa en i mötet med andra människor, att man förstår dem och känner empati för dem. Man blir medveten om att den människa man möter, t ex en patient, kan bära på upplevelser, som man inte känner till. Då blir man ödmjuk och beredd att lyssna för att förstå patienten. Läkarstuderandes förmåga till empati blir förmodligen sämre under läkarutbildningen. Att undervisa i empati är då ett sätt att bibehålla den empatiska förmågan på samma nivå, som när man började utbildningen. Kanske kan undervisningen även utveckla den.

Vem eller vad har påverkat synen på sambandet mellan läsning av skönlitteratur och utvecklandet av den empatiska förmågan?

U S har själv funderat på hur litteratur kan utveckla den empatiska förmågan. Tankarna har vidareutvecklats i samtal med kollegor. Hon har även läst mycket litteratur i ämnet. U S recenserar böcker för Läkartidningen. Redaktionen känner till hennes intresse för ämnet och hon blir tillsänd den litteratur som berör det. U S har särskilt uppskattat engelsk litteratur som talar om bland annat litteratur kan *vidga vyerna för läkare och blivande läkare.*

7.1.7 Brevintervju med L A, jurist och föreläsare

L A är jurist och har undervisat i handelsrätt vid Internationella Handelshögskolan i Jönköping. Han var initiativtagare till den kurs som kallas core curriculum och presenterades i början av uppsatsens empiriska del.

Definition av empati

L A definierar empati spontant som *bland annat förmågan att sätta sig in i och förstå grunderna för andra människors perspektiv, känslor och ståndpunkter.*

Samband mellan läsande och utvecklande av den empatiska förmågan

Att studenternas empatiska förmåga har ökat märks i de essäer som skrivs inom den kursen och inom andra ämnen.

En tydlig iakttagelse är t. ex. att essäer som skrivs inom ramen för kursen konstitutionell rätt, som bl. a. omfattar mänskliga rättigheter, efter det att core curriculum-kursen infördes präglas av en helt annan ton och framförallt större förståelse för och ödmjukhet inför det annorlunda jämfört med förhållandet innan core fanns. Insikten om vad dessa rättigheter står för och betyder på individplanet har djupnat.

L A har även kunnat iakttaga förändringar i beteendet studenterna emellan. Samarbetet har ökat och studenterna är mer villiga att dela med sig till varandra. Studiegrupper har bildats spontant för arbete med core curriculum-kursen. Dessa grupper fortsätter att arbeta även i de andra ämnena.

8 Sammanfattning och analys av den empiriska undersökningen

Samtliga intervjuer ska nu sammanfattas och analyseras. Men e-post-intervjuerna tas upp separat avslutningsvis eftersom alla frågor i intervjuplanen inte ställts i dem och det därför blir svårt att jämföra svaren med dem från de övriga intervjuerna.

Tre av respondenterna definierar empati som medkänsla och fyra som inlevelse. Tre av respondenterna, T S, F R och A E, ser empati som en förmåga som är enbart känslomässig. De inbegriper inte handlingar i begreppet empati, däremot ser de att empatin kan ge ett resultat i handling. De andra två, I N och C B, ser empati som en både känslomässig och intellektuell förmåga som, när den är som bäst, även innefattar handlingar. Samtliga menar att den empatiska förmågan är något som kan förändras. Förändringen kan ske både uppåt och neråt, menar alla utom F R som inte tror att den kan minska. Inställningen till huruvida förmågan är inlärd eller medfödd varierar från enbart inlärd (A E) till att vara till mycket stor del medfödd (C B).

Två av respondenterna, I N och A E, ser läsande som en process som startar tidigt. De inkluderar den träning som är viktig innan man själv börjar läsa, som innebär att man får en vana vid text och böcker. De menar också att läsning är något man ska utöva och träna hela livet. T S talar om att den tidiga kontakten mellan barn och vuxna är viktig för språkets utveckling. Själva läsandet ser hon som delat i tre nivåer. Från att man lär sig koden över att man förstår det som är skrivet till det att man läser på ett sådant sätt att man kan fylla i det som inte står i texten. C B talar om dessa tre nivåer fast på ett lite annat sätt. Hon går från ett mekaniskt läsande via förståelse av texten till de bilder som man skapar i sitt inre. Tillsammans ger detta ett läsande. Att man själv skapar inre bilder är viktigt menar samtliga mer eller mindre uttalat. För F R är läsning något som ger upplevelser, kunskap eller både och. Situationen avgör vilket som är viktigast.

Alla respondenter utom en svarar affirmativt på frågan om läsning av skönlitteratur utvecklar den empatiska förmågan. När respondenterna närmare beskriver sin syn på saken visar det sig att samtliga sätter in läsandet i en situation där man arbetar kring texten på olika sätt. Den som inte håller med om att läsande utvecklar den empatiska förmågan, T S, förkastar det inte helt. Hon vänder sig bara emot att det sker automatiskt. Hon värjer sig dessutom mot en syn på läsande som något nyttigt. I sitt arbete vill hon framförallt se läsandet som något lustfyllt och en väg till ett rikt språk. En annan av respondenterna, I N, har inför intervjun funderat kring förutsättningar som krävs för att empati ska utvecklas. Hon menar att ett flertal faktorer är viktiga. Det handlar om att barn ska ha mötts av respekt så att de har fått utvecklas känslomässigt och blivit sedda. De ska ges tid och få träna sin kommunikation i samtal och rollerkar.

Att det finns olika dimensioner i läsning berör samtliga respondenter. A E framhåller dessa tydligt. Den ena handlar om det specifika i läsande, som gör att läsaren för att ta texten till sig skapar egna inre bilder utifrån det lästa. Det andra är att man i skönlitteratur, men även i andra media, får tillgång till andra människors erfarenheter.

Samtliga respondenter har svårt att peka på någon enskild som påverkat. Det är för dem alla en kombination av egna erfarenheter, vad de hört och upplevt i sitt arbete och genom andra. Här finns även läsning av facklitteratur. För Abrahams barns metod har Sundén varit avgörande men i övrigt finns det ingen teoretiker som spelat en så signifikant roll.

När det gäller analysen av undersökningens empiriska del ska vi återvända till uppsatsens fjärde och femte frågeställning och se vilka svar som går att få på dem utifrån respondenternas svar som redovisats.

Hur förhåller sig några som arbetar med läsande för att utveckla empati till det undersökta påståendet?

Respondenterna som jag mött arbetar alla på olika sätt med läsande även om alla inte själva är förmedlare och direkt möter läsarna. Deras arbete är ändå på olika sätt riktat mot en mottagare och man vill något med sitt arbete. I målsättningen finns som en del att läsande utvecklar den empatiska förmågan. Hos en, T S, är det något som möjligen kan hända men det ska aldrig vara målet med läsandet. Hos en annan, F R, är målsättningen med den metod hon arbetar med att öka elevernas empatiska förmåga. För de andra tre är det en viktig del men inte den mest centrala.

Har man en teoretisk bas för denna del av verksamheten?

Samtliga respondenter menar att de i sitt arbete inte behövt veta *hur* processen går till från att man läser till att empatin utvecklas. T S hade inte något emot att träffa mig för en intervju, men hon skrev att hon inte visste så mycket om empati och kopplingen till läsande. Hon menade därför att hon kanske inte hade så mycket att tillföra. I intervjun påpekade hon också att hon inte arbetar med detta professionellt. Samma typ av invändning hade samtliga mer eller mindre. F R uttryckte att detta var frågor hon inte tidigare funderat över. Arbetet är för dem alla praktiskt och konkret inriktat. Man använder sig av sina egna och andras erfarenheter och av facklitteratur. Mitt intryck är dock att den facklitteraturen inte specifikt berör just utvecklande av empati, eftersom svaren på frågorna om empati i flera fall formulerades under intervjuens gång. Det var inte frågor och svar som respondenterna medvetet arbetat med tidigare, menar jag. Man har inte ifrågasatt sambandet utan sett det som en sanning att läsande av skönlitteratur utvecklar den empatiska förmågan.

E-post-intervjuerna

U S och L A definierar båda empati som inlevelse. Det är en förmåga som är både känslomässig och intellektuell. De anser båda att läsning av skönlitteratur utvecklar den empatiska förmågan. Att utveckla den empatiska förmågan är en väsentlig del i den undervisning de bedriver. U S nämner att samtal med kollegor och läsning av facklitteratur har haft betydelse för hennes syn på hur läsande utvecklar den empatiska förmågan. Men hon nämner inte någon enskild författare. I en utvärdering av Core curriculum-kursen har det konstaterats att studenternas förmåga till empati ökat sedan kursen infördes. L A har kunnat se att studenterna förändrats dels i det de skriver och dels i beteendet sinsemellan.

9 Diskussion

Uppsatsens teoretiska och empiriska del ska nu föras samman och diskuteras. Hur kan den teoretiska genomgången belysa de empiriska resultaten? Återigen ska vi gå tillbaka till de båda begreppen empati och läsning. De definitioner som respondenterna gett ska placeras i Davis modell av empati samt i den sammodell för avsikt med och upplevelse av läsning, som presenterades i teoridelen. Därefter ska respondenternas svar på hur de ser på sambandet mellan läsande av skönlitteratur och utvecklandet av den empatiska förmågan relateras till den teoretiska delen. Går det att ge teoretiskt underlag till respondenternas tankar, som de formulerats i intervjuerna?

Bland respondenterna finns det två olika definitioner av empati. Tre personer (T S, F R, A E), definierar empati som en känslomässig förmåga, och fyra personer (U S, L A, I N, C B) uppfattar empati som en både känslomässig och intellektuell förmåga. I N och C B placerar även in handlingar i begreppet empati. Om vi granskar dessa definitioner och placerar in dem i Davis modell av empati så har de tre förstnämnda respondenterna en definition som innefattar de intrapersonella affektiva effekterna. De två följandes definition innefattar processer och intrapersonella affektiva effekter. De två sistnämnda respondenternas definition tar med processer, intrapersonella affektiva effekter och interpersonella effekter.

Man kan alltså se att alla definitioner ryms i modellen men på två delvis skilda håll. De definitioner som givits kan alltså sägas passa i modellen, även om modellen blir väl rymlig för de tre respondenter som ser empati som en enbart känslomässig förmåga.

Läsning är en svårdefinierad aktivitet. Den är beroende av många faktorer. Två respondenter talar om hur läsande är en process, som börjar långt innan barnet kan läsa själv. Det finns en mängd förförståelser för läsning som innebär att den blivande läsaren möter och blir bekant med läsande och text. Flera av respondenterna talar om hur viktigt det är att ett barn blir sett, att det får uppmärksamhet. Det är vuxna runt barnet som ska uppmärksamma och bekräfta barnet, vara tillsammans och tala med barnet. Om det sker får barnet goda möjligheter att utveckla ett rikt språk. I Davis modell talas om förutsättningar för empati som dels finns hos individen och dels i situationen. Även här är alltså situationen kring personen viktig för hur empati överhuvudtaget ska utövas.

När en person lärt sig läsa finns det olika nivåer av läsning, som hon kan använda i olika situationer. De tre nivåer av läsande som nämnts kan jämföras med sammodellen för avsikt med och upplevelse av läsning. Att mekaniskt läsa kan väl uppfattas som en form av opersonlig, instrumentell läsning medan den läsning där man får en förståelse av texten kan sägas motsvara den instrumentella personliga läsningen. Den tredje nivån när man skapar bilder i sitt inre får då sägas vara den personliga upplevelseläsningen. Det är en läsning som bl a är emotionell, unik och reflekterande. Man har då läsmålen att integrera läsningen i sin egen

omvärldsuppfattning och tillämpa den på sin egen situation. Läsandet kan då t ex ge uppmuntran, tröst och styrka och en känsla av samhörighet med andra.

Vi har tidigare konstaterat att empati kan tränas. Om en individ en gång upplevt att läsning har utvecklat den empatiska förmågan blir det ett minne som man kan falla tillbaka på vid ett senare lästillfälle. Tre respondenter, (I N, A E, T S), talar om hur viktigt det är att börja tidigt med läsning. Gunnarsson (1989) har visat hur avgörande läsarens motiv för sitt läsande, läsmålet, är för vad man får ut av sin läsning. För att få människor att läsa gäller det därför att motivera dem till det. Alla respondenterna talar om sitt arbete med läsning i ett sammanhang där läsandet kompletteras med andra aktiviteter. Det kan t. ex. röra sig om samtal, dramatisering eller skriva läsdagbok. Viljan är att skapa en situation där läsande blir något som har personlig betydelse för varje individ. Om detta arbete lyckas, om stämningen är sådan att personerna känner att läsning har något att ge dem, blir de motiverade att läsa.

Respondenterna har på olika sätt talat om den specifika upplevelse som läsande ger. Man talar om läsande som dels ett skapande av inre bilder, och dels en inlevelse i andras världar med tillgång till upplevelser man kanske annars inte skulle ha haft. Enligt Davis (1996) empatimodell är det fråga om två olika avancerade kognitiva processer. Den ena är den språkligt medierade associationen. Den andra är rolltagande. Dessa båda kognitiva processer är i detta sammanhang ett resultat av att informationen har överförts till läsaren via språk. Läsaren har i ord informerats om de fiktiva gestalterna. Informationen väcker läsarens tankar, minnen och associationer. Detta är språkligt medierade associationer. De kan övergå till den mest avancerade av de kognitiva processerna, rolltagande. Med hjälp av sin fantasi försöker läsaren leva sig in i de fiktiva gestalternas situation.

En annan viktig funktion av läsande av skönlitteratur handlar enligt respondenterna om att man får tillgång till andras erfarenheter, vilka i och för sig även kan förmedlas via andra media. Det är erfarenheterna man får som är i fokus. I Davis (1996) modell är det återigen tal om samma avancerade kognitiva process, nämligen rolltagande.

De intrapersonella effekter som läsaren kan uppleva är affektiva eller icke affektiva. De affektiva är antingen parallella (man känner så som den fiktiva gestalten) eller reaktiva (man känner en känsla som en reaktion på det den fiktiva gestalten upplever). Den icke affektiva effekten är interpersonlig precision, dvs. att man rätt förstår de fiktiva gestalternas tankar och känslor.

Hypotesen förutsatte att det fanns en teoretisk omedvetenhet bland de som arbetar med lässtimulering. Jag tycker att det har kunnat visas. Det praktiska arbetet som beskrivits är dock inriktat på att skapa sådana situationer som ger goda förutsättningar för att empati ska kunna utvecklas. Man arbetar med många olika infallsvinklar och metoder för att ge möjligheter för olika typer av individer att ta till sig den språkliga och personliga träningen. Det är personer med ett starkt engagemang, som ofta smittar av sig och gör eleverna entusiastiska. Man försöker skapa en kreativ stämning som sätter i gång elevernas egen motivation. Som visats är just motivationen avgörande för hur läsningen ska tillgodogöras.

Ett antal frågor blir viktiga i detta sammanhang. Om lässtimulerande åtgärder ska få fler att läsa så är de motiverande insatserna viktiga. De som har det väl förspänt vad gäller kontakter med text och erfarenhet av tillitsfull kommunikation med vuxna stimuleras till läsning betydligt enklare än de som inte har sådana erfarenheter. Förmedlaren är en betydelsefull person. Vilken roll spelar förmedlaren egna läsupplevelser för hur han eller hon uppfattas av åhörarna? Man kan anta att bibliotekarier till en mycket stor del kommer från texttäta miljöer och att deras läsupplevelser i ännu högre grad är positiva. Hur påverkar det sättet man förmedlar litteratur? Kan det vara så att den egna närheten till goda läsoplevelser gör att man inte problematiserar de steg, som krävs för att bli läsare? En van läsare blir nog nyfiken på en bok som presenteras i ett traditionellt bokprat. Men den som är ovan vid text, som inte ser någon personlig glädje i att läsa blir förmodligen inte lika lockad av en sådan presentation. Det kan tvärtom vara grund till ett avståndstagande. I en bokpratssituation kan det uppstå en polarisering mellan de läsande och de icke-läsande. De läsandes lust att läsa förstärks medan icke-läsarna blir styrkta i sin övertygelse om att läsning inte berör dem.

Om biblioteken i sina lässtimulerande åtgärder även vill påverka läsarnas empatiska förmåga så är hela situationen avgörande. Det handlar om att hitta metoder att stimulera och motivera deltagarna på ett sätt som för deltagarna känns äkta och meningsfullt. Om läsningen uppfattas som en prestation har man inte skapat förutsättningar för att läsaren ska nå de läsnivåer som ger en personlig läsupplevelse. En fråga är vilken utbildning som är lämplig för att leda sådan verksamhet. Har man som bibliotekarie den kompetensen? Vad i den utbildning jag just avslutar har förberett mig för att leda sådan verksamhet? För den professionella självbildens skull är det viktigt att veta vilken kompetens man som yrkeskår besitter.

Då kommer vi till ytterligare en fråga som väcktes redan i inledningen. Hur kan man utvärdera om en lässtimulerande åtgärd gjort läsarna mer empatiska? Malmgren (1986) påpekar att en effekt av skolans sociala struktur är att elever kan förhålla sig instrumentellt till sin läsning men samtidigt, utåt, dvs. mot läraren, ge sken av en personlig upplevelseläsning. Det är därför problematiskt att i pedagogiska miljöer utifrån elevernas egna utsagor uttala sig om den empatiska förmågan hos elever har ökat. Denna invändning gäller även den utvärdering som gjorts av core curriculum-kursen vid IHH. Om bibliotek och skola samarbetar kring lässtimulerande projekt är det svårt att avgöra om eleverna tillgodogjort sig läsningen för skolarbetets eller sin egen skull. Har det någon betydelse? Spelar det någon roll om man agerar utifrån empati eller om agerandet är en följd av att man uppfattar att det är ett önskat beteende?

Frågorna om förmedlaren kompetens samt om hur man utvärderar empatihöjande verksamhet har inte varit i fokus för detta arbete. Det vore värdefullt om de blev närmare undersökta. Vidare välkomnas här en diskussion om varför höjande av medborgarnas empatiska förmåga har blivit en uppgift för det offentliga.

Bibliografi

Agélii, Karin(2001), *Core curriculum - en bildningsresa : utvärdering och beskrivning av ett bildningskoncept för högskolestudenter*. Stockholm: Högskoleverket.

Alsheimer, Leif (2000), *Bildad, utbildad, obildad? Om utbildningsväsendets ansvar. Den sköna skönlitteraturen - i och utanför biblioteket*. Utgiven i samarbete med SAB:s skönlitterära kommitté. Lund: Bibliotekstjänst.

Altstadt, Ann-Charlotte, Björkegren, Kristina & Enström, Bo (s a), *Att möta det annorlunda. En rapport om 22 skolors arbete med internationalisering* [www]. Hämtat från <<http://www.skolverket.se/pdf/98-408.pdf>> hämtat den 13/11 2001

Amborn, Helen & Hansson, Jan (1998), *Läsglädje i skolan. En bok om litteraturundervisning tillsammans med slukarålderns barn*. En bok för alla.

Brante, Thomas, Andersen, Heine & Korsnes, Olav (1998), *Sociologiskt lexikon*. Stockholm: Universitetsforlaget.

Davis, Mark H. (1996), *Empathy: a social psychological approach*. Colorado: Westview Press

Egidius, Henry (1976), *Uppslagsbok i psykoterapi och medicinsk psykologi*. Stockholm: Natur och Kultur

Egidius, Henry (1994), *Natur och Kulturs psykologilexikon*. Stockholm: Natur och Kultur.

Egidius, Henry (2000), *Termlexikon i psykologi, pedagogik och psykoterapi*. 6 uppl. Stockholm: Natur och Kultur.

Ehn, Billy (1996), *Närhet och avstånd. Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*, Ehn, Billy & Löfgren, Orvar. Stockholm: Natur och Kultur.

En fördjupad studie om värdegrunden - om möten, relationer och samtal som förutsättningar för arbetet med de grundläggande värdena. [www] (2000). Hämtat från <<http://www2.skolverket.se/BASIS/skolbok/webext/trycksak/DDD/767.pdf>> den 13/11 2001

- Från Alfons till Dostojevskij* (1999), Rosenblad, Dorothea (red.). Stockholm: Rädda Barnen.
- Furhammar, Sten (1996), *Varför läser du?* Stockholm: Carlssons.
- Gunnarsson, Britt-Louise (1989), Den varierande läsprocessen. *Läsning*, Lars Melin & Sven Lange (red.). Lund: Studentlitteratur.
- Harding, D W (1962), Psychological processes in the reading of fiction. *British journal of aesthetics*, vol 2, nr 2, s 133-147.
- Harold, James (2000a), Empathy with fictions. *British journal of aesthetics*, vol 40, nr 3, s 340-355
- Harold, James (2000b), Home [www]. Hämtat från <<http://www.tc.umn.edu/~jharol006/home.html>> den 27/12 2001
- Holm, Ulla (2001), *Empati. Att förstå andra människors känslor*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Högskoleförordningens examensordning, SFS 1993: 100 [www] (1993). Hämtat från <<http://www.hsv.se/verksamhet/lagar/forordning/bilag2.htm>> den 13/11 2001.
- Iser, Wolfgang (1989), *Prospecting. From reader response to literary anthropology*. Baltimore: Johns Hopkins Press.
- Kvale, Steinar (1997), *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindskog, Bengt I (1997), *Medicinsk terminologi*. Stockholm: Nordiska bokh.
- Malmgren, Lars-Göran (1986), *Den konstiga konsten*. Lund :Studentlitteratur.
- Molloy, Gunilla (2000), *Reflekterande läsning och skrivning*. Lund: Studentlitteratur.
- Nationalencyklopedin* Höganäs: Bra Böcker.
- Nationella kvalitetsgranskningar. *Arbete mot mobbning och annan kränkande behandling. Undervisning om sex och samlevnad* [www]. Hämtat från<<http://www.skolverket.se/pdf/uinsp.pdf>> den13/11 2001
- Novitz, David (1998), Literature and ethics. *Encyclopedia of applied ethics*, Ruth Chadwick(red.), vol 3, s 93- 101. San Diego: Academic Press.
- <philosophy@canterbury:David Novitz> (2001) [www]. Hämtat från http://www.phil.canterbury.ac.nz/david_novitz/ den 27/12 2001
- Regeringens proposition 1996/97:3.(1997) *Kulturpolitik*. Stockholm
- Rosenblad, Dorothea (1994), *Abrahams Barn. Annorlunda undervisning om religion i dagens Sverige*. Stockholm: Stiftelsen Abrahams Barn.

Sjöström, Magdalena (1999), *Skönlitteratur som kunskapskälla*. Magisteruppsats i Biblioteks- och informationsvetenskap. Umeå Universitet: Sociologiska institutionen.

Skolverket (2000), *Grundskolan. Kursplaner och betygskriterier*. Stockholm: Fritzes.

Statens Kulturråd (2000), *Årsredovisning*.

Statens offentliga utredningar 1995:84 (1995), *Kulturpolitikens inriktning. Slutbetänkande av Kulturutredningen*. Stockholm: Fritze.

Sundén, Hjalmar (1959), *Religionen och rollerna : ett psykologiskt studium av fromheten*. Stockholm: Diakonistyrelsen.

Söderström, Ulla (1997), Vad kan de sköna konsterna göra för läkarkonsten? *Läkartidningen* 1997: 47, s.4370-4371.

Thavenius, Jan (1995), Text och tolkning. *Medietexter och medietolkningar*, Claes-Göran Holmberg & Jan Svensson (red.). Nora: Nya Doxa.

Ulmert, Charlotte (1997), Vad rätt de tänkt fast det blev fel- ett skolexempel. *Litteraturens ställning*, Per Rydén m fl., Stockholm: Carlssons.

Utbildningsdepartementet (1998), *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet. Lpo 94*. Stockholm: Fritze.

Övrigt

Norberg, Inger (2001), *Ett litet häfte om läsning*. Stockholm: Svenska Barnboksinstitutet.
Svenska barnboksakademin, *Sjutton skäl för barnboken*.(Broschyr)

Personlig kommunikation med Marcelo Rivano, leg psykolog och fil dr i psykologi.

Redigerade intervjuer med T S, I N, F R, C B och A E, i privat ägo.

E-postintervjuer med U S och L A, i privat ägo.

Bilagor

Bilaga 1: Intervjuplan

- 1) Anledningen till att jag tog kontakt med dig är att jag arbetar med en uppsats om hur läsande kan utveckla den empatiska förmågan. Vilken är din spontana reaktion på det?
- 2) Kan du beskriva ditt arbete? (Arbetsuppgifter, anställningstid, utbildning)
- 3) På vilket sätt arbetar du med läsande?
- 4) Hur ser du på sambandet mellan läsning av skönlitteratur och utvecklande av den empatiska förmågan? Hur motiverar du ditt svar? Vem eller vad har påverkat din syn?
- 5) (Om svaret på fråga fyra är att det finns ett samband:) kan du beskriva mer ingående hur läsning av skönlitteratur påverkar den empatiska förmågan. Vad är det som händer?
- 6) Hur skulle du definiera empati? (känslomässig/intellektuell, något som sker inom människan/ människans handlingar, medfödd/ inlärd, konstant/ föränderlig)
- 7) Hur skulle du definiera läsning?
- 8) Hur tror du att det fungerar när det gäller läsning, är läsningen som företeelse densamma alltid? Här är tre exempel: en elev som pluggar in en text för ett förhör, en allergiker som läser en innehållsdeklaration, en far som läser en godnattsaga för sitt barn.
- 9) Tror du att det finns olika läsnivåer, som man tillämpar vid olika slags läsning? Tror du att man går från enklare till mer komplexa läsnivåer så att man skapar en läsnivårepertoar att använda sig av för olika situationer? Vad kan man göra för att utöka en persons repertoar av läsnivåer?

Bilaga 2: Britt-Louise Gunnarssons (1989) modell av läsprocessen

Olika lässituationer som används som exempel i modellen:

- 1) Barnet läser psalmversen för att kunna den utantill till köruppvisningen.
- 2) Läraren läser elevuppsatsen för att rätta stavfel och meningsbyggnadsfel.
- 3) Eleven läser engelskläxan för att kunna översätta meningarna till svenska.
- 4) Metodiklektorn läser hastigt igenom forskningsrapporten för att se om där står något om läs- och skrivsvårigheter hos lågstadieelever.
- 5) Socialassistenten läser lite förstrött kvällstidningen på pendeltåget för att få tiden att gå och för att hänga med i samtalsämnet för dagen.
- 6) Hemmafrun läser insändaren på ledarsidan för att ta reda på vad politikern anser i den aktuella frågan.
- 7) Studenten läser intensivt de centrala avsnitten i läroboken för att klara den kommande tentamenskrivningen.
- 8) Politikern läser reflekterande valbroschyrerna som förberedelse för kvällens debatt.
- 9) Det unga paret läser bruksanvisningen för att veta hur de ska sätta ihop den nya sängen.
- 10) Domaren läser lagtexten för att finna vad som är gällande rätt i den aktuella tvisten.

Läsmål:

1) Memorering av textytan

Målet är att skapa en minnesbild av textens ytnivå.

sit 1: Barnet läser psalmversen

sit 7: Studenten läser de centrala avsnitten i läroboken

2) Registrering av textens ytstruktur

Målet är att uppfatta ytspråkets strukturella uppbyggnad och ordens och frasernas konventionellt- semantiska betydelse.

sit 2: Läraren läser elevuppsatsen.

sit 3: Eleven läser engelskläxan.

3) Förståelse av sändarens verklighetsbeskrivning

Målet är att skapa en inre föreställning av sändarens beskrivning eller berättelse.

sit 4. Metodiklektorn läser forskningsrapporten.

sit 5 Socialassistenten läser kvällstidningen.

4) Förståelse av sändarens avsikt med budskapet

Målet är att genomskåda varför sändaren skrivit texten och vad han menat med de.

sit 6: Hemmafrun läser insändaren på ledarsidan.

sit 8: Politikern läser valbroschyrerna.

5) Integrering i egen omvärldsuppfattning

Målet är att införliva textinnehållet med tidigare förvärvade kunskaper och erfarenheter.

sit 7: Studenten läser de centrala avsnitten i läroboken.

sit 8: Politikern läser valbroschyerna.

6) Tillämpning på egen situation

Målet är att ta reda på hur man enligt texten bör handla i en given situation.

sit 9: Det unga paret läser bruksanvisningen.

sit 10: Domaren läser lagtexten.

Tolkningsnivåer för skriftligt språk

A	Läsaren tolkar skriftbilden
B	Läsaren tolkar de enskilda orden med avseende på deras konventionella betydelse
C	Läsaren tolkar den enskilda meningen med avseende på dess strukturella och konventionella betydelse Vi kan skilja på C1. Tolkning av de syntaktiska villkoren C2. Tolkning av de satssemantiska villkoren
D	Läsaren tolkar meningens och textens situationella betydelse D1. Tolkning med avseende på skrivsituationen D2: Tolkning med avseende på lässituationen
E	Läsaren tolkar vilka konsekvenser texten bör leda till E1. Tolkning av konsekvenser avsedda av författaren E2. Tolkning av konsekvenser avsedda av läsaren

- A. Läsaren tolkar skriftbilden
- B. Läsaren tolkar de enskilda orden med avseende på deras konventionella betydelse
- C. Läsaren tolkar den enskilda meningen med avseende på dess strukturella och konventionella betydelse
Vi kan skilja på
C1. Tolkning av de syntaktiska villkoren
C2. Tolkning av de satssemantiska villkoren
- D. Läsaren tolkar meningens och textens situationella betydelse
D1. Tolkning med avseende på skrivsituationen
D2: Tolkning med avseende på lässituationen
- E. Läsaren tolkar vilka konsekvenser texten bör leda till
E1. Tolkning av konsekvenser avsedda av författaren
E2. Tolkning av konsekvenser avsedda av läsaren

Beroende på läsmålet är det en eller flera av tolkningsnivåerna som styr bearbetningen. De andra ses som hjälpnivåer. I läsprocessen är det olika *textnivåer* som fokuseras. För de olika tolkningsnivåerna är det en viss textnivå som huvudsakligen bearbetas:

Tolkningsnivå	Textnivå som huvudsakligen bearbetas
A. Läsaren tolkar skriftbilden	Typografisk
B. Läsaren tolkar de enskilda orden med avseende på deras konventionella betydelse.	Ordsemanstisk
C. Läsaren tolkar den enskilda meningen med avseende på dess strukturella och konventionella betydelse.	Syntaktisk Satssemantisk
D. Läsaren tolkar meningens och textens situationella betydelse	Pragmatisk: Perspektiv
E. Läsaren tolkar vilka konsekvenser texten bör leda till	Pragmatisk: Funktionsinriktning och perspektiv.

Läsmålets styrning av läsprocessen

Läsmål	LäsprocessTolkningsnivå	Textnivå
Memorering av textytan	Nivå B och C bearbetas huvudsakligen. A är hjälpnivå	Ordsemantik och syntax bearbetas primärt. Typografin hjälpnivå.
Registrering av textens ytstruktur	Nivå C bearbetas huvudsakligen. A och B är hjälpnivåer	Syntax och satssemantik bearbetas primärt. Ordsemantik och typografi hjälpnivåer.
Förståelse av sändarens verklighetsbeskrivning	Nivå D1 bearbetas huvudsakligen. A-C är hjälpnivåer	Textsemantik bearbetas primärt. Semantik, syntax och typografi hjälpnivåer.
Förståelse av sändarens avsikt med budskapet	Nivå E1 och D1 bearbetas huvudsakligen. A-C är hjälpnivåer	Perspektiv och textsemantik bearbetas primärt. Semantik, syntax och typografi hjälpnivåer.
Integrering i egen omvärldsuppfattning	Nivå D2 bearbetas huvudsakligen. Även D1 A-C är hjälpnivåer	Perspektiv bearbetas primärt. Semantik, syntax och typografi hjälpnivåer.

Tillämpning på egen situation	Nivå E2 och D2 bearbetas huvudsakligen. Även E1 och D1. A-C är hjälpnivåer	Funktionsinriktning och perspektiv bearbetas primärt. Semantik, syntax och typografi hjälpnivåer.
-------------------------------	--	---